

Friesland heeft zijn eigen verhaal

Pleidooi voor een niet-Randstedelijke geschiedenis canon

KERST HUISMAN

I De Canon van Nederland

De commissie aangevoerd door de Utrechtse historicus Frits van Oostrom heeft midden oktober 2006 het lang verbeide werkstuk *De Canon van Nederland* gepubliceerd. De canon bevat vijftig 'hoogtepunten' uit de Nederlandse geschiedenis. Die hoogtepunten staan wel vast en ook niet helemaal. Want elke vijf jaar wordt de canon herzien. Maar het komt er wel op neer, dat docenten geschiedenis voortaan een instructieboekje krijgen waarin staat aangegeven welke onderwerpen bij uitstek aandacht moeten krijgen.

De commissie-Van Oostrom heeft laten weten de kennis van de geschiedenis niet als instrument voor het bevorderen van integratie of burgerschap te zien. De makers van de canon nemen afstand van het idee dat geschiedenis kan bijdragen aan de vorming van nationale identiteit. Het is evenwel nog maar de vraag of die goede bedoelingen ook werkelijkheid zullen worden. En misschien heeft de commissie met bovenstaande opmerkingen alleen willen voorkomen dat de canon al op voorhand werd kapotgeschoten.

Is de canon onontkoombaar?

Maarten van Rossem heeft gewezen op het onontkoombare van de Nederlandse canon. Die zal door velen, zo meent hij, 'worden beschouwd als een beknopte beschrijving van die niet-bestaande nationale identiteit'. Wie garandeert de commissie bovendien dat de overheid de canon zo open en genuanceerd gaat gebruiken als zij zou wensen? De commissie ziet de canon niet als een dictaat, maar als een gesprek. Ook weer heel mooi, maar is dat niet wat naïef? Nu de canon er is - waar de overheid ongetwijfeld haar stempel van goedkeuring op zal zetten - zullen uitgeverij van schoolboeken en andere belanghebbenden die canon onmiddellijk vastleggen. Niemand zal immers die vijftig thema's durven te negeren die zo dwingend vanaf de wandkaart neerzien op het geschiedenisonderwijs. Wat de commissie ook mag beweren, een overheids canon zal snel verstenen. Daar komen we voorlopig niet meer vanaf.¹ Daar komt nog bij dat het aantal uren geschiedenis in het onderwijs nauwelijks meer iets voorstelt. De verleiding voor docenten om zich dan maar bij die wandplaat en de voorgeschreven canon te houden, zal des te groter zijn.

Het zit er dus dik in dat het de bedoeling is de *Canon van Nederland* in deze vorm ook in Fryslân² te gaan invoeren. Maar dat moet worden voorkomen. De canon-Van Oostrom moet in Fryslân zeker niet zonder meer in het onderwijs worden ingevoerd.

¹ Maarten van Rossum: *Gevaren van de Canon*. Historisch Nieuwsblad, november 2006.

² Waar het gaat om de moderne (Nederlandse) provincie, wordt steeds de aanduiding Fryslân gebruikt. Voor het overige waar het gaat om het historisch Friese gebied steeds Friesland, of, om het onderscheid met de andere Friese landen duidelijk te maken Westerlauwers Friesland. Voor de provincie Groningen is voor 1815 de naam Groningerland gebruikt.

Die canon is namelijk beslist niet 'nationaal'. De *Canon van Nederland* is een hollandocentrisch verhaal, slechts geschikt voor het geschiedenisonderwijs in Klein-Nederland, zo knus in de driehoek Alkmaar-Amersfoort-Hoek van Holland gelegen. De leden van de commissie kwamen allen uit dat gebied: Frits van Oostrom (hoogleraar Utrecht), Paul van Meenen (schoolbestuurder in Leidschendam-Voorburg), Marjolijn Februari (columnist van de Volkskrant), Frans Groot, (geschiedenisdocent in Rotterdam), Els Kloek (docent geschiedenis Utrecht), Susan Legène (bijzonder hoogleraar Nederlandse cultuurgeschiedenis in Amsterdam), Rob van der Vaart (hoogleraar Utrecht), Hubert Slings (onderwijsbeleidsadviseur Universiteit Leiden) en Herman Beliën (Universiteit Amsterdam).

De commissie was overigens uitstekend op de hoogte van de Friese opvattingen. Op 1 februari 2006 organiseerde de **Ferienting Frysk Underwiis** en de **Vereniging van Leraren in Levende Talen, seksje Frysk** een informatie- en discussieavond over de noodzaak van een eigen Friese canon voor het onderwijs. Daar was ook Herman Beliën, lid van de commissie-Van Oostrom, aanwezig. Volgens het artikel, de volgende dag, van LC-verslaggever Hans Willems had Beliën gezegd dat de ontwikkelaars van een geschiedenis canon wel degelijk oog zouden hebben voor de rol en betekenis van gewesten als Friesland bij het ontstaan van het huidige Nederland. Willems was wel een hele grote optimist, want van Beliën's toezegging is naderhand niets gebleken.

Volgens onderwijskundigen deugt deze canon overigens niet als middel om geschiedenis te leren. De 50 items zijn losse dingen, en dat wordt dus stampwerk. Datzelfde bezwaar geldt ook de op 28 oktober 2006 door het *Dagblad van het Noorden* gepubliceerde *Canon van het Noorden*. Journalist Michel Brandsma en hoogleraar regionale geschiedenis Maarten Duijvendak hebben in de krant 20 iconen gepubliceerd met hoogtepunten uit de geschiedenis van de drie noordelijke provincies, van de hunebedden tot de commissie-Langman. Maar het zijn opnieuw losse dingen, zonder een samenhangend verhaal. Het bezwaar geldt uiteraard ook weer voor de *Opmaat voor een Friese canon*, gepubliceerd in de Leeuwarder Courant van 9 december 2006, maar de samensteller ervan, Pieter de Groot, hield het netjes bij een bescheiden handreiking.

Een eigen Friese canon is het beste

Een eigen beargumenteerde Friese canon is het beste. We hebben alle recht die te mogen verlangen. Het *Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden* noemt niet alleen een aantal eisen voor het onderwijs in de Friese taal, maar ook in de Friese geschiedenis. Dit is niet zomaar een formulering. Het handvest is wat Fryslân betreft, door de Nederlandse staat geratificeerd. Dat betekent dat de Nederlandse overheid zich heeft verplicht, de bepalingen van dat handvest door te voeren. Gezien het uitgangspunt van de opstellers van het handvest (namelijk de bescherming van de kleinere taalkundig-culturele identiteiten zonder een eigen staat) ligt het voor de hand om bij dit door het handvest voorgestane geschiedenisonderwijs niet alleen te denken aan de feitelijk gegroeide situatie, maar ook aan die facetten die met die specifieke eigen identiteit te maken hebben.

In het geschiedenisonderwijs aan Friese scholen zou zo iets kunnen betekenen, dat er een **twesporenbeleid** wordt gevolgd. Enerzijds wordt aandacht geschonken aan de ontwikkelingen die tot de Nederlandse geschiedenis horen, maar tegelijkertijd

wordt die ontwikkeling steeds weer gerelateerd aan de daarmee corresponderende facetten van de Friese geschiedenis. Dus niet alleen aandacht voor het ingroeien in de (Nederlandse) eenheidsstaat, maar ook voor die facetten die tot vandaag de dag bevorderlijk zijn geweest voor het voortbestaan van de Friese identiteit. Daartoe behoort ook aandacht voor de Friese zelfstandigheid in het verleden of kansen daarop, zoals rond 1500. De (collectieve) herinnering daaraan is immers een van de verklaringen voor het voortbestaan van de Friese identiteit.

En als het dan toch (voorlopig) moet ...

Als er voorlopig toch moet worden aangesloten bij de Nederlandse canon van de commissie-Van Oostrom, zouden we het beste kunnen komen tot het snel samenstellen van een lijst met Friese kanttekeningen bij de *Canon van Nederland*, bestemd voor het onderwijs in Fryslân. Voorbeelden van dergelijke kanttekeningen zijn er te over. Waarom bijvoorbeeld wel de Romeinse Limes en niet de terpen in het noorden en de Friese opstand van 28? Waarom wel de Franken en niet de Friese koningen en de Friese handel van de vroege middeleeuwen? Waarom wel de oudste, in Engeland gevonden 'Nederlandse' tekst van omstreeks 1100 en niet de veel oudere Friese runeninscripties? Waarom wel Floris de Vijfde en niet de centrale betekenis van het verbeterde Fries-Hollandse conflict in de veertiende en vijftiende eeuw? Waarom Erasmus en waarom niet Rudolf Agricola van de Aduarder Kring? Waarom de Beeldenstorm, en waarom niet Menno Simons? Waarom 'De Republiek, een staatsbestel van de zeven verenigde Nederlanden, met meestal een Oranje als stadhouder', en waarom niet: 'De Republiek, Staatsbestel van zeven verenigde en autonome gewesten, met twee takken van stadhouders, de Hollandse en de Friese'? Waarom Hugo de Groot en Spinoza, en waarom niet de Franeker geleerde Petrus Camper en ds. Balthasar Becker, strijder tegen bijgeloof en heksenprocessen? Waarom wel Aletta Jacobs en waarom niet veel eerder levende geleerde vrouwen als Anna Maria van Schurman en Titia Brongersma uit de zeventiende eeuw? Waarom de Kinderwet Van Houten en niet de sociale strijd in Friesland en de verkiezing van Domela Nieuwenhuis, de eerste socialist in het Nederlandse parlement? De lijst kan nog veel langer.

Wat is Friese geschiedenis?

Wat is eigenlijk Friese geschiedenis? Gemakshalve stellen sommigen Friese geschiedenis gelijk aan de geschiedenis van de Nederlandse provincie Fryslân. Bij nader inzien bevredigt dat echter niet. Want 'Fryslân' als kenbare entiteit bestaat pas sinds de zestiende eeuw. Bovendien zijn er in het verleden heel wat mensen geweest die zichzelf als Friezen zagen, maar helemaal niet in het gebied van de hedendaagse provincie Fryslân woonden. Maar daar komt nog bij dat er buiten deze provincie streken liggen met de naam Friesland: West-Friesland in Noord-Holland, Oost-Friesland en Noord-Friesland in Duitsland en dan ook nog de Kreis Friesland rondom Wilhelmshaven. In de meeste van die streken beschouwen tal van mensen zich ook als Friezen. Dat moet de docent toch ook kunnen verklaren? Daarom kan de Friese geschiedenis moeilijk beperkt worden tot die van de Nederlandse provincie Fryslân.³

³ Op deze wijze kijken naar de eigen geschiedenis doen Nederlanders ook. Formeel bestaat het Nederland zoals we dat nu kennen eigenlijk pas sinds 1813, of mogelijk zelfs pas sinds 1839 (het jaar van de definitieve afscheiding van België) en wanneer men de tijd van de *Republiek der Zeven Verenigde Provinciën* erbij wil rekenen, sinds 1600. Maar heel wat eeuwen voor 1600 worden ook tot de 'Nederlandse' geschiedenis gerekend, ook toen geen mens wist wat Nederland was. De bewoners

Omdat Friesland ‘land van de Friezen’ betekent, lijkt het daarom logischer dat Friese geschiedenis hoort te gaan over het collectief dat bekend staat als Friezen. Dat dit collectief in de loop van de tijden mogelijk zeer ingrijpende veranderingen heeft doorgemaakt, zelfs mogelijk zodanig, dat de hedendaagse Friezen voor het grootste deel niet afstammen van die uit de Romeinse tijd, is niet van belang. Wie dat al van belang lijkt, denkt in bloed- en afstammingslijnen. De hedendaagse Friezen zetten, door zich uit te spreken dat zij Friezen zijn, een culturele entiteit van twee millennia voort, en lijken dat van belang te vinden, anders zouden ze zichzelf niet als Friezen beschouwen. Dit moderne criterium is het enige dat telt.

Het zal duidelijk zijn dat, afgezien van het bovenstaande, de inhoud van dat begrip ‘Friezen’ in de loop van de tijden ook nogal is gewijzigd. De inwoners van gebieden met een eeuwenoud Fries verleden, zoals Holland en de provincie Groningen, zien zichzelf over het algemeen niet meer als Friezen.⁴ Toch behoort er bij ‘Friese geschiedenis’ wel op de een of andere wijze aandacht te worden geschonken aan die historische feiten, al zou het alleen al zijn om in onze moderne tijd onder kinderen in Fryslân al te provinciaal-chauvinistische gevoelens te voorkomen. Het leidt tegelijkertijd tot het inzicht dat de Friese geschiedenis mogelijk wel eens veel belangrijker voor het ontstaan van het latere Nederland kan zijn dan het geschiedenisonderwijs tot dusverre liet blijken.

Kennis van en betrokkenheid bij de Frieslanden in Duitsland kan leiden tot het verbreden van het concrete, op onze eigen geschiedenis gerichte blik over de staatsgrens heen. Het betekent meenemen van Nederlandse, Duitse en mogelijk zelfs Scandinavische facetten van de geschiedenis in één verband. Op deze wijze verworven kennis van de geschiedenis kan ook leiden tot de ontdekking dat Friese betrokkenheid bij Europa en de wereld al heel oud is (de Friese handel in de vroege en volle middeleeuwen en het katholieke Friesland met een blikveld tot aan Rome, met een eigen Kerk der Friezen). En wat later eeuwen betreft: net in het Friese verleden zitten zaken die minstens een eigen accent hebben gegeven aan die ontwikkelingen die Nederland hebben gemaakt tot wat het geworden is.

Indeling in tijdvakken

In het voorstel voor een Friese geschiedenis canon dat in hoofdstuk III volgt, is in principe de indeling gevolgd, zoals die in 2001 voor de Nederlandse geschiedenis canon is geformuleerd door de *Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming*. Toch kan deze indeling niet zonder meer worden overgenomen. Dat komt omdat de ontwikkelingen in het Friese gebied niet steeds dezelfde zijn geweest als die in het Nederlandse gebied, en ook omdat de

van de Lage Landen heten dan in die optiek ook ‘Nederlanders’ terwijl die mensen zelf het hele begrip ‘Nederlander’ niets zei. Dat is een wezenlijk verschil met de Friese geschiedenis, omdat het collectief ‘Friezen’ veel ouder is dan het collectief ‘Nederlanders’. De Nederlandse geschiedenis wordt ook wel eens heel ruim gezien, zoals in het vijftiendelige standaardwerk *Algemene geschiedenis der Nederlanden* (1981-1982). Bij de samenstellers daarvan is het heel gewoon de staat Nederland te zien als Noord-Nederland, in tegenstelling tot het ‘zuidelijke’ België en Luxemburg. De *Algemene Geschiedenis* is met zijn aandacht voor ‘de Nederlanden’ tot in Frankrijk in wezen een geschiedwerk voor de hele Benelux. Daar is niets op tegen, ook niet als nogal wat ontwikkelingen die in België beginnen, toch ook maar tot de Nederlandse geschiedenis worden gerekend (literatuur en schilderkunst). Maar dan is er met betrekking tot de Friese geschiedenis evenmin iets op tegen, de andere Friese landen erbij te betrekken.

⁴ Dat geldt overigens ook voor Vlamingen, die zichzelf ook niet zien als Nederlanders, laat staan als Hollanders.

kenmerken van een bepaald tijdvak in de Friese landen soms anders waren. De commissie zit, in navolging van het gangbare Nederlandse geschiedenisonderwijs, veel meer op het spoor van een ontwikkeling die in het zuiden plaatsvond, naar feodaliteit en grafelijkheid. De ontwikkeling in de Friese landen week daarvan af.

De indeling van de commissie kan wat tijdperk 1. (Prehistorie) en 2. (Romeinse tijd) betreft, worden gevolgd. Maar in het advies van de commissie wordt tijdperk 3. (500-1000) omschreven als de tijd van monniken en ridders, en tijdperk 4 (1000-1500) die van steden en staten. In de Friese situatie is het zinvol daarvan af te wijken en een onderverdeling in drie tijdvakken te maken: 3. de tijd van het Friese koninkrijk (400-750), 4. de tijd van monniken, ridders en graven (750-1250) en 5. de tijd van de Friese vrijheid (1250-1500). Die vijfde periode kan ook de ontwikkelingen meenemen die de commissie plaatst in het tijdvak 1000-1500: de tijd van steden en staten. De commissie heeft na 1500 nog vijf tijdperken: 5. Tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600); 6. Tijd van regenten en vorsten 1600-1700; 7. Tijd van pruiken en revoluties 1700-1800; 8. Tijd van burgers en stoommachines (1800-1900); 9. Tijd van wereldoorlogen (1900-1950); 10. Tijd van televisie en computer (1950-2000). Voor de Friese geschiedenis zou dan de volgende indeling kunnen worden gevolgd: 6. Tijd van hervormers en ontdekkers (1500-1600); 7. Tijd van stadhouders en theologen (1600-1800); 8. Tijd van vooruitgang en terugval⁵ (1800-1900). De laatste twee tijdvakken zouden dan weer die van de commissie kunnen zijn.

II De Friese canon als Fries probleem

Er bestaat ten aanzien van de Friese geschiedenis canon niet alleen een Nederlands, maar ook een Fries probleem. Het Nederlandse probleem is dat de Friese geschiedenis helemaal niet telt. In de gangbare geschiedenisboeken voor het Nederlandse onderwijs in Fryslân is de Friese rol altijd marginaal. Je zou haast kunnen zeggen: Friesland wordt in het Nederlandse geschiedenisonderwijs behandeld als een marginaal curiosum, waar overigens nooit iets van belang is voorgevallen. Dat heeft uiteraard ook zijn weerslag gevonden in de *Canon van Nederland*.

Kwalijk

Dat is veel kwalijker dan het op het eerste gezicht lijkt. Het gaat niet te ver te zeggen dat Friese kinderen al generaties lang in het geschiedenisonderwijs zwaar zijn geïndoctrineerd. Geïndoctrineerd met een beeld over hun eigen belevingswereld die aan die belevingswereld geen enkel recht doet. Die kinderen hebben na dat onderwijs een beeld van Fryslân gekregen dat zich het beste laat illustreren met de vraag uit de bijbel, was het niet van de Farizeeërs over Jezus: 'Kan er uit Nazareth iets goeds komen?' Met zo'n instelling wordt het vertrouwen in de mogelijkheden van de eigen regio ondermijnd. Dan denk je dat het niet alleen economisch, maar ook politiek en cultureel, nooit wat heeft voorgesteld en ook nooit wat kan voorstellen en dan krijg je een instelling van: ik moet hier weg, want het is alleen elders te halen. Dat betekent dat je regio economisch en cultureel naar de bliksem gaat.

Het is alleen al daarom geen enkel punt dat Friese kinderen meer onderwijs moeten krijgen in de Friese geschiedenis. Dat moet ook, zo staat in het eerste hoofdstuk, van

⁵ Zie voor de verklaring van deze titel het volgende hoofdstuk.

het door de Nederlandse staat geratificeerde *Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden*. Maar daar weten, zo lijkt het wel, veel Nederlanders geen raad mee. Maar waarom eigenlijk niet? Wat zou er eigenlijk op tegen zijn als Nederlandse kinderen, laat ons zeggen, in Holland of Utrecht wat meer zouden weten over die Friese geschiedenis?

De bekende historicus Jan Romein zag dat wel, in zijn beschrijving van de oorsprong van de Nederlandse beschaving: 'Van de opbrengsten in natura was het allerbelangrijkste het Friese laken, product van de omvangrijke schapenteelt, dat ook in het handelscentrum Dorestad veel verhandeld werd. Daarvan werden ook gekleurde pallia geweven, zoals de rode en blauwe, die Karel de Grote aan Haroen al Raschid ten geschenke zond. [...] Bij het weefsel der Friese vrouwen op de terpen begint de eerste industrie en de eerste exporthandel der latere Nederlanden; de goudsmiden uit de Merovingische en Karolingische tijd zijn de eerste, door vorsten en edelen als zodanig gevierde kunstenaars, wier speels handwerk in zijn dier-ornamentiek een vrije beeldende kunst aankondigt, de zingende harpeniers, die gelijk de blinde Fries Bernlef, eerst de heldendaden der Germaanse voorvaderen, dan de lof van Christus en zijn heiligen zongen, vormen niet alleen de eerste schakel van ons muzikale leven, maar vooral ook van onze literatuur en historische overlevering.'⁶ En wat dan te denken van de Utrechtse hoogleraar H.J. Royaards? Hij schreef in het begin van de negentiende eeuw een bekroond voorstel voor een Nederlands-nationale geschiedschrijving, waarin hij opmerkte: 'Meer dan Batavieren en Kaninefaten noemen wij, Nederlanders, daarom de Friezen eigenlijk onze vaders'.⁷ Maar dergelijke meningen zijn nooit doorgedrongen tot de leer- en schoolboeken.

Het probleem in Fryslân zelf

Maar weten ze er in Fryslân zelf wel raad mee? Te vrezen valt, dat hier ook nogal wat weerstand is. De net genoemde indoctrinatie is daaraan natuurlijk niet vreemd. Veel mensen in Fryslân weten gewoon niet beter. Ze geloven dat de Nederlandse geschiedenis zoals die nu ook weer staat beschreven in de *Canon van Nederland*, domweg dé geschiedenis is. Maar sommigen, speciaal in culturele Friese kringen, die wel beter weten, kruipen te veel dadelijk weer in hun schulp. Neem bijvoorbeeld de opmerking van Pier Bergsma, voorzitter van het *Pedagogysk Wurkferbân* fan de Fryske Akademy in de LC fan 9 december 2006, dat het niet zijn bedoeling is de Friese canon op de plaats te zetten van een nationale canon. Als er nou één club is waar ze zoiets nou juist niet zouden moeten zeggen, is het daar. Het is met de canondiscussie al vijf voor twaalf, als ze dan ook nog met zulke opmerkingen komen, dan wordt het wel helemaal een hels karwei. Een Friese canon moet, met een beroep op het Europees Handvest, juist per definitie **wèl een alternatief zijn voor de canon van de commissie-Van Oostrom**. Zoiets hoort het Wurkferbân ook klip en klaar te zeggen.

De zwaarste hindernis in Fryslân lijkt het principe te zijn, dat in de Friese canon aandacht hoort te zijn voor die facetten van de geschiedenis, die het tot vandaag de

⁶ Jan Romein: *De lage landen bij de zee. Geïllustreerde geschiedenis van het Nederlandsche volk van Duinkerken tot Delfzijl*. De Haan, Utrecht 1934, 92.

⁷ Auke van der Woud: *De Bataafse hut. Denken over het oudste Nederland (1750-1850)*. Contact, Amsterdam/Antwerpen 1998, 19.

dag het voortbestaan van de Friese eigenheid verklaren. Hoe kan dat? Het heeft paradoxaal genoeg te maken met hetgeen Huub Mous, consulent beeldende kunst in Fryslân in een toespraak in 1997⁸, de *Friese spagaat* heeft genoemd. Hij stelde toen dat veel cultureel bewuste Friezen vast lijken te zitten in een spagaat tussen de koestering van hun culturele identiteit en het onvermogen, daarmee in een dynamische wereld zinvol mee om te gaan. Die culturele identiteit lijkt een doel op zich te zijn geworden, en vervolgens te worden gedefinieerd. Het is, aldus Mous, heel moeilijk voorstelbaar de in wezen niet te definiëren Friese identiteit te zien als inspiratiebron voor een politiek streven, ‘behalve wanneer er een concreet doel aan wordt gegeven, zoals bestuurlijke verzelfstandiging of uiteindelijke autonomie. Zo niet, dan blijft van de Friese identiteit als politiek principe niet veel meer over dan een mythisch en niet tegengesproken geloof in naar binnen gekeerde waarden, die vooral te maken hebben met het verleden en uiteindelijk het gevaar meebrengen als een blokkade te fungeren voor een onbevangen visie op de toekomst.’⁹ Wat die laatste zin betreft, geldt het tegenargument, dat wie niet weet waar hij vandaan komt, ook niet weet waar hij heen gaat. Er is een andere, veel waarschijnlijker stelling mogelijk: juist het ontstellende gebrek aan kennis van het Friese verleden veroorzaakt dat onvermogen om met de Friese identiteit zinvol om te gaan. En dat gebrek aan kennis is primair veroorzaakt door het Nederlandse onderwijs

En de Friese historici dan?

Maar, zo zal men zeggen, we hebben tal van historici in Fryslân. Zij kunnen toch een tegenwicht bieden. Dat valt nog maar te bezien. Sommige Friese historici zitten verstrikt in diezelfde spagaat. Die moeilijk op te lossen spanning tussen het Fries-zijn en het Nederlander-zijn vertaalt zich bij hen als het erop aan komt in het kiezen voor het laatste. Dat brengt mee, dat elke twijfel aan de zegen van de Nederlandse eenheidsstaat al snel naar het verdomhoekje wordt verwezen. Alles wat verwijst naar de wortels van de Friese eigenheid veroorzaakt bij deze mensen een ongemakkelijk gevoel, dat ze het liefst maar zo gauw mogelijk ver weg stoppen.

Het heeft te maken met het stramien, waarbinnen het hele Nederlandse historische onderzoek plaatsvindt en waarin historici aan de universiteiten worden opgeleid. Maria Grever, hoogleraar theorie en methoden van de maatschappijgeschiedenis in Rotterdam, zegt in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* dat de nationale elites vanaf de negentiende eeuw heel veel moeite hebben gedaan om via het geschiedenis-onderwijs een voorstelling van een soort collectieve nationale identiteit tot stand te brengen. ‘Natiestaten hebben dus op grote schaal controle uitgeoefend over de opbouw van het collectieve geheugen van een land waarmee specifieke verhalen werden gecreëerd. Omdat de oriënterende functie van historisch besef zich voltrekt in het vertellen van een verhaal en de natiestaat door zijn drang om de collectieve herinnering exclusief voor zich op te eisen een belangrijke producent van verhalen is, zijn historisch besef en nationale identiteit nauw met elkaar verbonden en resoneert de nationale canon nog sterk in de hedendaagse cultuur. Zo’n canon is ook aantrekkelijk, zegt ze. ‘De aantrekkingskracht van een nationale canon wordt ook veroorzaakt doordat deze vanuit zichzelf naar de weg van de minste weerstand

⁸ Mous hield die toespraak bij het 35-jarig jubileum van de *Fryske Nasjonale Partij*. Zijn toespraak is afgedrukt in het partijorgaan *De Frijbûtsjer* van februari 1997, onder de titel: *De Fryske spagaat*.

⁹ Mous heeft overigens op zijn eigen website voor een verbod van een Friese geschiedenis canon gepleit, mijns inziens met zeer gebrekkige argumenten en op grond van volstrekt onvoldoende informatie.

leidt.¹⁰ Ook bij sommige historici in Fryslân valt vast te stellen dat ze alles zien in het licht van de ontwikkeling van de Nederlandse natiestaat en dat dan vooral ook alleen maar positief waarderen. Historici hebben daarvoor de neutraal klinkende term 'modernisering' bedacht. Inherent daaraan is de voorstelling, dat dit ook 'wetenschappelijk' is. Men gaat echter dan voorbij aan de ideologie erachter.

Een typerend voorbeeld van deze benadering is te vinden in de Akademy-publicatie *Skiednis fan Fryslân* van 1998. De redactie deelde in het voorwoord mee, de geschiedenis van Fryslân 'te willen inkaderen in de geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden'. Dat betekende in dit geval dat de hele Nederlandse ontwikkeling door de redactie werd omhelsd als een voluit positief te waarderen gang van zaken.¹¹ Maar aan zo'n vorm van geschiedschrijving hebben we voor een Friese canon eigenlijk niet zoveel. Het gaat er in die canon toch ook om te laten zien waarom Fryslân, ondanks de constante stroom aan mentale en culturele Nederlandse invloeden die over dit gewest zijn gekomen, toch nog zoveel eigenheid heeft bewaard? Als die vraag niet wordt gesteld, heeft een Friese geschiedenis canon geen zin. Ga dan maar in het onderwijs aan de gang met dat werkstuk van de commissie-Van Oostrom.

Twee aspecten

Op twee aspecten wil ik hier nog nader ingaan: de herinnering aan de Friese zelfstandigheid in het verleden en het opgaan van het voorheen autonome gewest Fryslân in een gecentraliseerde eenheidsstaat. Wat het eerste betreft: het blijft een historisch gegeven dat de Friese landen eigenlijk maar toevallig binnen het latere Nederlandse staatsverband zijn beland. Het is, gezien in het perspectief van het tijdvak 1400-1580, nog maar zeer de vraag of de Friese landen tussen Zuiderzee en Elbe automatisch in het latere Nederland en het latere Duitsland zouden terechtkomen. Er zijn in die tijd meermalen aanzetten geweest die in ons deel van de wereld hele andere staatkundige ontwikkelingen mogelijk hadden kunnen maken. Als belangrijkste daarvan vallen hier te noemen de ideeën die er omstreeks 1500 bij de Duitse keizer leefden, een Friese vorstenstaat tussen Zuiderzee en Deense grens te stichten en de machtsuitbreiding van de Oostfriese graaf Edzard Cirksena kort na 1500. Toegegeven, het is een 'Wat als ...'-redenering, maar wat is daar op tegen?

De *Leeuwarder Courant* had kort geleden een prachtig voorbeeld van zo'n manier van redeneren. Robert Jan Speerstra legde aan historicus Hans Mol van de Fryske Akademy de vraag voor wat er zou zijn gebeurd als de calvinistische staatsgreep van begin 1580 in Fryslân was mislukt. Mol had een heel duidelijk en uitgebreid beargumenteerd antwoord: zonder die staatsgreep zou er geen Gouden Eeuw zijn geweest en zou het huidige Nederland niet eens hebben bestaan. Holland en Zeeland konden de strijd alleen volhouden omdat het met de toetreding van Fryslân tot het kamp van de opstand op termijn mogelijk bleek om de belangrijke vestingen Steenwijk en Coevorden en de stad Groningen in handen te krijgen.¹² Het is

¹⁰ Maria Grever: 'Nationale identiteit en historisch besef. De risico's van een canon in de postmoderne samenleving', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 2006-2, 168.

¹¹ Het blijkt eigenlijk uit het hele boek, maar met name uit het hoofdstuk over de sociaal-economische ontwikkeling. In mijn kritiek op het boek in de *Leeuwarder Courant* van 5 juni 1998 ben ik daarop uitgebreid ingegaan. Een deel van de toen vermelde feiten en argumenten staat verderop in dit hoofdstuk.

¹² Robert Jan Speerstra: 'Zonder Leeuwarder staatsgreep geen Gouden Eeuw', *Leeuwarder Courant*, 7 december 2006.

natuurlijk niet zo gebeurd, maar het verklaart wel een heleboel, veel meer dan wanneer alleen de feiten waren verteld. Zo'n verhaal hoort thuis in een Friese geschiedenis canon, ook als die zou vallen binnen het stramien van een Nederlandse canon.

Dezelfde Nederlands-Friese spagaat bleek ook uit een discussie tussen mij en Douwe Kooistra in het *Friesch Dagblad*. Kooistra richtte zijn kritiek¹³ op mijn beschrijving van de negentiende eeuw in mijn ontwerp canon, die twee jaar geleden verscheen op de website van de **Feriening Frysk Ûnderwiis**. Dat ontwerp had slechts een heel voorlopig karakter en was ook alleen bedoeld om de discussie aan te zwengelen. Ik had daarin het tijdvak 1800-1900 'Tijd van neergang' genoemd. Ik had me daarvoor gebaseerd op nogal wat economisch- en sociaal-historische literatuur over de negentiende eeuw.¹⁴ Met die benaming wilde ik aangeven dat de titel die de *Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming* voor de negentiende eeuw had bedacht (Tijd van burgers en stoommachines) zeker niet kenmerkend was voor de negentiende eeuw in Fryslân.

Dramatiek kenmerkender dan stoommachines

In het begin van de eeuw ging het economisch nog niet slecht met Fryslân. Het aandeel van de bevolking van Fryslân in de totale bevolking van Nederland bevond zich in een stijgende lijn. Van alle provincies had Fryslân verreweg de meeste scholen. Fryslân leverde meer studenten en hoogleraren dan de meeste andere provincies. Tussen 1820 en 1870 steeg het gemiddelde arbeidsloon in Fryslân dan wel met 10 procent, maar in hetzelfde tijdperk gingen de kosten van levensonderhoud met 50 procent omhoog. Omstreeks 1860 sloeg de situatie dramatisch om. Wanneer vestiging en vertrek sedert 1860 in balans zouden zijn geweest dan had Fryslân nu 1.235.000 inwoners. Het zijn er maar 640.000. Wie met het kortzichtige argument komt dat de wereld nu toch al zo dichtbevolkt is, gaat voorbij aan de tragische implicaties van dit feit. Daar lag namelijk een ongekeerde massale werkloosheid aan ten grondslag, die werd veroorzaakt door een even ongekeerde crisis, die vooral Fryslân op zijn grondvesten deed schudden en die dit gewest fundamenteel veranderde. Die dramatische neergang en de sociale consequenties daarvan lijken mij kenmerkender voor het Fryslân van toen dan de burgers en stoommachines, die niet zo bepalend waren. Beter is het daarom, de negentiende eeuw een *tijd van vooruitgang en terugval* te noemen.

De kritiek van Kooistra richtte zich ook op het feit, dat ik het teloorgaan van de Friese soevereiniteit als een belangrijke oorzaak zag van de malaise. Die malaise staat vast. Wat de geestelijke en politieke malaise in het Fryslân van de negentiende eeuw betreft, baseerde ik mij op een tamelijk indringende beschrijving van Pieter Wybenga

¹³ Douwe Kooistra: 'Opvattingen van historicus Huisman zijn tendentius. Friese canon ongeschikt voor het onderwijs', *Friesch Dagblad*, 7 april 2005.

¹⁴ Veel literatuur over de sociale kwestie, en verder: J. Frieswijk, J. Huizinga, L. Jansma en Y. Kuiper (red): *Skiednis fan Fryslân 1750-1995*. Fryske Akademy, Leeuwarden en Boom, Amsterdam/Meppel 1998, M.J.E. Blauw: *Van Friese grond. Agrarische eigendoms- en gebruiksverhoudingen en de ontwikkelingen in de Friese landbouw in de negentiende eeuw*. Fryske Akademy, Leeuwarden 1995 en J.L. van der Zanden: 'De Friese economie in de negentiende eeuw', *It Beaken*, 1992. Over de onrechtvaardige verdeling van het quotenstelsel en het benadelen van Fryslân tijdens de Republiek: J.I. Israel: *De Republiek 1477-1806*. Van Wijnen, Franeker, 1995, 315-317. In het canonvoorstel is dat gegeven terug te vinden in het begin van de beschrijving van het tijdvak 1600-1798.

uit 1958.¹⁵ Die malaise had alles te maken met de mentale provincialisering van de verhoudingen in Fryslân, dus ook met de wording van de eenheidsstaat. Het ging mij ook niet, zoals Kooistra dacht, om het aanpraten van een Fries slachtofferschap, maar om kritiek op staatkundige centralisatie. Juist die centralisatie is weer heel actueel met het wegvloeien van soevereiniteit uit Den Haag naar Brussel. Juist daarom alleen al zou het negentiende eeuwse Friese voorbeeld een plek verdienen in een nationale Nederlandse geschiedenis canon. Ook Van Zanden had in 1992¹⁶, wijzend op het Friese opgaan in de eenheidsstaat, gewaarschuwd voor de negatieve kanten van het weglekken van bevoegdheden naar Brussel.¹⁷

Het zou al heel vreemd zijn, als er geen enkel verband zou bestaan met het verlies van de gewestelijke zelfstandigheid (en dus het ontstaan van de Nederlandse eenheidsstaat). Het laat zich bijvoorbeeld duidelijk maken aan de hand van het verhaal van de spoorwegen. Het is evident, dat een vroege aanleg van spoorwegen Fryslân later zelfstandig uit de economische problemen had kunnen helpen. Er was al heel vroeg sprake van ambitieuze plannen in het Noorden: omstreeks 1845. In die plannen zou Harlingen dienen als een belangrijke schakel tussen Londen en de Duitse gebieden. Een dergelijke verbinding werd door 'Den Haag' niet in het landsbelang geacht.¹⁸ Dat wijst erop, dat de noordelijke gewesten als de periferie van het nieuwe koninkrijk werden behandeld. Een soortgelijke behandeling viel trouwens ook de oude Generaliteitslanden Noord-Brabant en Limburg ten deel. Daar kwam bij, dat er in de negentiende eeuw geen overheidsbeleid bestond om met een actief ingrijpen misstanden recht te zetten.

Het is, zo schreef ik in mijn reactie op het stuk van Kooistra, 'niet een zaak van het bewust maken van Fries slachtofferschap, maar het ontwikkelen van kritische zin jegens het (ook in sommige milieus in Fryslân) zozeer aangehangen idee van de **heiligheid van de Nederlandse eenheidsstaat**. Het rijk wordt door sommigen haast als een *sacrosancte* categorie gezien, wijs, neutraal en boven de partijen staand. Sommigen kleuren dat Nederlandbeeld zelfs godsdienstig in: 'God, Nederland en Oranje'. In werkelijkheid is die staat een compromis van vaak tegengestelde belangen, waarbij de sterke belangen de doorslag geven. Die belangen werkten vaak objectief tegen de Friese (noordelijke) belangen in. Het kan van belang zijn, van jonge mensen geen kritikloze volgers van de staatsideologie te maken, dat maakt hen alleen maar tot meelopers, maar kritische burgers die zich naast het positieve dat de moderne staat heeft meegebracht, ook de kwade kanten van diezelfde staat realiseren.¹⁹

¹⁵ P. Wybenga: 'Sociaal-economische achterstand'. In: J.H. Brouwer (red): *Encyclopedie van Friesland*. Elsevier, Amsterdam/Brussel 1958, 93-95.

¹⁶ Zie noot 14.

¹⁷ Douwe Kooistra meende in het *Friesch Dagblad* van 7 april ook dat mijn 'boodschap' ongeschikt was voor het onderwijs. 'Onderwijs en opvoeding leren problemen analyseren en oplossen en praten geen slachtofferschap aan', aldus Kooistra. Maar ik denk dat mijn benadering veel meer bijdraagt aan analyse en oplossing van problemen dan de alleen feiten beschrijvende methode die Kooistra in zijn werk toepast. Men leze het door hem in samenwerking met Harm Oldenhof geschreven Afûk-lerboek *Fryslâns ferline* (Leeuwarden 2001), dat soms, vanwege de vele feitjes en cijfers, meer op een omgevallen kaartenbak lijkt dan op een analytisch geschiedwerk.

¹⁸ M. Hartgerink-Koomans: 'Handelsbetrekkingen en spoorwegverbindingen in de eerste helft der 19de eeuw. Plannen tot spoorwegbouw in de noordoostelijke provincies 1845-1854'. *Economisch-historisch Jaarboek* 1956.

¹⁹ Kerst Huisman: 'Canon wil geen slachtofferschap, maar staatskritiek. De eenheidsstaat is niet heilig', *Friesch Dagblad*, 19 april 2005.

III Een voorstel voor een Friese canon

In het hierna volgende voorstel voor een Friese geschiedenis zijn de namen van personen, die op de een of andere wijze speciaal aandacht zouden kunnen verdienen, vet aangegeven. Gebeurtenissen of zaken waarvoor dat geldt, zijn cursief afgedrukt. Het noemen van personen is voor het laatste en meest recente tijdvak (1950-2000) nagelaten. Het kan niet de bedoeling zijn dat de bijna honderd personen en die vele tientallen feiten die hierna komen alle aandacht krijgen. Er zal een selectie moeten plaatsvinden. Wel opent de vermelding van al die namen en feiten de mogelijkheid om differentiatie toe te passen. Bijvoorbeeld: in Wijnaldum en omgeving is er natuurlijk aanleiding om vrij veel aandacht te besteden aan de opgravingen van 1991-1993, terwijl in de Zuidoosthoek de veenderijen meer aandacht zullen krijgen dan in Wijnaldum. Hoewel er steeds aandacht is voor Friesland in ruimere historische zin, gaat de meeste aandacht toch uit naar Fryslân. Dat is omdat een eventuele canon van de Friese geschiedenis in het onderwijs alleen in Fryslân zal worden ingevoerd. Met dit canonvoorstel zijn er ook allerhande mogelijkheden om vanuit een Friese invalshoek toch uit te komen bij de algemene geschiedenis. Aan het einde van dit hoofdstuk worden daartoe enkele suggesties gedaan.

Tijd van boeren en jagers (voor 12 vóór Christus)

De Friezen worden voor het eerst genoemd door de Romeinen in verband met voorvallen die zich hebben afgespeeld in het jaar 12 vóór Christus. Het is evenwel aannemelijk dat *de naam Friezen* – die tot dusverre niet bevredigend is verklaard en daarom waarschijnlijk een prehistorische oorsprong heeft – nog ouder is. Hoe oud, valt niet te zeggen. Aan de geschiedenis van de Friezen is de geschiedenis van andere volkeren voorafgegaan. Welke namen die prehistorische volkeren hebben gehad, weten we niet. We weten van hun bestaan door *archeologisch onderzoek*. De ligging van het Friesland van de Prehistorie aan de zee en rivieren was een belangrijke factor in het ontstaan van zeevaart en handel. De prehistorische Friezen woonden voor een deel op *terpen (wierden)* en konden al *kleine polders* aanleggen. Hier ligt eigenlijk mede het begin van de latere Nederlandse tradities van handel en inpolderingen.

Tijd van de ontmoeting met de Romeinen (12 vóór Christus – 400 na Chr.)

De eerste schriftelijke mededelingen over de Friezen en daarmee ook de oudste vermelding van hun naam danken wij aan de Romeinen. Zeker is dat het contact met de Romeinen een grote invloed heeft gehad op het denken van de mensen. Dat blijkt uit veel vondsten uit de terpen. Het contact verliep niet steeds vreedzaam. De Friezen zijn ook de eersten in het gebied van het latere Nederland die met succes in opstand komen tegen het Romeinse gezag (*Friese opstand, 28 n.Chr.*), ruim veertig jaar voor de bekende opstand van de Bataven, die in het latere Nederlandse geschiedenisonderwijs zo'n belangrijke rol heeft gespeeld. In die tijd speelt ook het verhaal van de Friese vorsten **Verritus** en **Malorix**, die naar Rome reisden. Na de oorlog van 28 hebben nog enkele eeuwen van over het algemeen vreedzame contacten tussen Romeinen en Friezen bestaan. Het staat ook vast, dat Friezen dienden in Romeinse legers. Daarvan zijn onder meer sporen gevonden in Engeland. Van belang voor de latere Nederlandse geschiedenis is het feit, dat de Romeinen er niet in zijn geslaagd hun macht blijvend uit te breiden noordelijk van de Rijn. Daardoor zijn er tot vandaag verschillen tussen Nederland noordelijk en Nederland

zuidelijk van de grote rivieren. Dat de Romeinse invloed niet verder is gekomen, komt mede door de Friezen.

Tijd van het Friese koninkrijk (400-750)

Na het vertrek van de Romeinen zijn er enkele eeuwen lang geen schriftelijke mededelingen over onze streken meer. Na enkele eeuwen blijkt dat de naam Friezen nog altijd bestaat. Dat zou erop kunnen wijzen dat er al die tijd ergens een door *koningen en priesters (priesteressen)* geleide groep heeft geleefd die de Friese tradities heeft voortgezet. Die groep hoeft niet noodzakelijkerwijs in het Fries-Groningse terpengebied te hebben gewoond. Het is aannemelijk dat zich daar mensen uit andere streken (Denemarken, de omgeving van de Elbe-monding) bij de Friezen hebben gevoegd. De geschiedenis verliest zich in de zogenaamde Donkere Eeuwen. Er is uit die tijd wel het verhaal over de in een Oudengels gedicht overgeleverde strijd in de Finnsburg, die zo heette naar de Friese koning **Finn Folcwalding**. Naar aanleiding hiervan valt in het onderwijs wel een mooi verhaal te vertellen over de tragische koningin **Hildeburh**, die man en zoon in die strijd verliest. Het verhaal leent zich er ook heel goed voor om de studenten in aanraking te brengen met 'waarheid en verdichting' in het geschiedverhaal. Maar feit is toch dat de strijd wordt gelokaliseerd in Friesland, waar dat dan ook geweest mag zijn. In dit verband zou ook aandacht voor de grote *opgraving op de koningsterp van Wijnaldum* (1991-1993) op zijn plaats zijn.

Als er weer schriftelijke stukken komen, wordt er gesproken over een *Fries koninkrijk* aan de kust van de Noordzee tussen de Zeeuwse wateren en *Helgoland*. Er zijn enkele namen van koningen bekend (**Aldgis** en **Radbod**), die strijd moeten voeren tegen de *Franken*. Zij zijn de oudst bij naam bekende autochtone koningen uit het latere Nederlandse gebied. In hun tijd komt de handelsplaats *Dorestad* tot bloei, dat afwisselend in Friese en Frankische handen is. Een ietwat fascinerend verschijnsel vormen de *runeninscripties*. Deze kunnen als de oudste uitingen van Friese literatuur worden beschouwd. Als kunst kunnen de mooie *zilveren en gouden voorwerpen* worden gezien, die uit dit tijdvak in de terpen zijn gevonden.

Tijd van monniken, ridders en graven (750-1250)

Omstreeks 750 is de tijd van het Friese koninkrijk voorbij. De Franken hebben het Friese en Saksische gebied ingenomen. Het verzet vlamt nog een paar keer op, maar Karel de Grote, keizer van de Franken, weet alle tegenstand neer te slaan. Hij laat in 802 de *Lex Frisionum* (Wet van de Friezen) optekenen. Het *christendom* wordt naar de Friese landen gebracht door Angelsaksen (**Willibrord**, **Bonifatius** en **Willehad**). Bonifatius overleeft dat niet; hij wordt doodgeslagen (*754: Bonifatius gedood*). Uit het Friese gebied zelf komt ook een bekende evangelieprediker, de in de Vechtstreek bij Utrecht geboren **Liudger**, die een eigen bisdom sticht (Munster). Hoewel het aanvankelijk de bedoeling was, dat er een bisdom Friesland zou ontstaan, werd het Friese gebied uiteindelijk verdeeld over drie bisdommen: Utrecht, Munster en Bremen. Dat had te maken met het langzame tempo, waarin Friesland werd gekerstend. Van de bard **Bernlef** uit Helwerd in de provincie Groningen, die door Liudger van zijn blindheid werd genezen, zijn jammer genoeg geen teksten overgeleverd. Over hem wordt verteld, dat hij in de volkstaal zong. Met Bernlef begint de Friese literaire traditie. Al in die tijd stichten Friezen, net als de Angelsaksen, een eigen kerk in Rome. Deze *Kerk der Friezen* bestaat nog altijd en is in onze tijd door het Nederlandse episcopaat geadopteerd.

Onder het Frankische bewind bloeit de *Friese handel*; er worden op veel plaatsen in Noord-en West-Europa Friese kooplui vermeld. Karel de Grote en zijn opvolgers

stellen in het 'hertogdom Friesland', zoals overal in hun rijk, graven aan, die in hun opdracht het land besturen. Een belangrijk graafschap in het Friese gebied is Kennemerland, de kern van het latere *graafschap Holland*. De eerste graaf hiervan is **Gerulf**. De naam 'Holland' ontstaat pas tegen het jaar 1100. Daarvoor heet het graafschap West-Friesland. Vanaf omstreeks 1100 verdwijnt het Friese karakter van het graafschap steeds meer naar de achtergrond. De inwoners nemen een nieuwe identiteit aan; ze worden Hollanders. Ook de Friese taal verdwijnt daar langzamerhand, al wordt er nog na 1600 in kleine hoekjes van Noord-Holland nog steeds Fries gesproken. In het tijdvak na Karel de Grote vallen ook de invallen van de *Noormannen*. Een prachtig getuigenis wat Friesland betreft, is het verhaal van de IJslander Egil Skallagrimsson uit de eerste helft van de tiende eeuw. In deze tijd vestigen zich Friezen op de westkust van Sleeswijk-Holstein en stichten Noord-Friesland.

Tijd van de Friese vrijheid (1250-1500)

Ook in de Friese landen tussen Holland en de omstreken van Wezer en Elbe komt het tot een soort van staatsvorming: er ontstaan een groot aantal 'vrije' districten, die proberen onder het grafelijke gezag vandaan te komen. Dat leidt meer dan eens tot grote veldslagen, waarvan de *Slag bij Stavoren (1345)* de bekendste is, en waar de Hollandse graaf **Willem IV** sneuvelt. De Friese verdedigingsoorlogen worden enkele malen in heel Europa beroemde koningen fataal: de Deense koning **Abel** (1252) en de Hollandse graaf en Rooms koning (en bijna keizer) **Willem II** (1256). Als gevolg daarvan ontstaat het niet op waarheid berustende idee, dat de Friezen sinds oeroude tijden vrij zouden zijn geweest. Of tenminste sinds Karel de Grote, die de Friezen om hun bijzondere verdiensten de vrijheid zou hebben geschonken. Het idee van de *Friese vrijheid* speelt vooral in de ideologische, politieke en militaire strijd met de graven van Holland. Die menen (niet ten onrechte) af te stammen van Radbod en op grond daarvan aanspraak te kunnen maken op de titel Koning van Friesland. Dit verklaart ook de grote verbetering, waarmee het Hollands-Friese conflict wordt uitgevochten.

Ook komt het tot de vorming van steden. Belangrijk zijn *Groningen* en *Emden*, omdat ze een overheersende positie in hun omgeving weten op te bouwen, maar er ontstaan ook steden die een minder dominante plaats innemen, zoals *Stavoren*, *Bolsward*, *Sneek*, *Harlingen*, *Franeker*, *Leeuwarden* en *Dokkum*. In de Groninger Ommelanden probeert *Appingedam* het tot stad te brengen, maar dat wordt tegengewerkt door *Groningen*, dat bevreesd is zijn stapelfunctie te verliezen. In Oost-Friesland lijkt de situatie meer op Westerlauwers Friesland, met stedelijke ontwikkelingen naast *Emden* ook in Leer, Norden en Jever.

In het middeleeuwse Friesland gaat langzamerhand een grafelijk gezag ontbreken. Dat begint al omstreeks 1100 in het oostelijke gedeelte tussen Lauwers en Elbe, maar is ook vanaf 1250 in Westerlauwers Friesland een feit. De vredebestellende en ordehandhavende rol van de graaf en hertog in andere gebieden wordt in de Friese landen vooral gespeeld door de *machtige abten* van de grote kloosters (onder andere: *Klaarkamp*, *Mariëngaarde*, *Gerkesklooster*, *Lidlum* en *Aduard*). Omdat die rol van de abten vergezeld gaat van een christelijk normbesef, is het aannemelijk, dat de mentale basis voor de latere Nederlandse overlegcultuur en de tolerantie al vroeg is gelegd in de Friese landen. Een rudimentair voorbeeld van het overlegmodel is het voor de handhaving van de landvrede belangrijke *verbond van de Upstalsboom*, dat echter geen stand weet te houden door de steeds weer de kop opstekende partijschappen (*Schieringers* en *Vetkopers*).

Bij dit onderdeel kan aandacht worden geschonken aan belangrijke abten, zoals **Fretherik van Hallum**, de stichter van Mariëngaarde (1163) en Bethlehem bij Âldtsjerk (1170), **Eelko Liauckama** van Lidlum (1332), **Emo** van Wittewierum, maar ook aan **Renick Bockama**, de stichter van het klooster Thabor. Er zijn heel aardige, in het Nederlands vertaalde kloosterkronieken van Mariëngaarde en Wittewierum, die tegelijkertijd ook veel informatie geven over de wereld buiten de kloosters. Sommige Friese kloosters waren in die tijd centra van onderwijs, maar in sommige dorpen woonden ook onderwijzers, meest geestelijken. Schriftelijke stukken uit die tijd zijn er in het Latijn, Fries en Nederduits. Er zijn *Oudfriese oorkonden* overgeleverd uit het tijdvak 1329-1573. Er is praktisch geen Friese literatuur uit die tijd bekend. De kunstzinnigheid uit zich vooral in de kerkbouw en muurschilderingen in de kerken.

Volgens Nederlandse historici zou het overlegmodel met name teruggaan op de invloed van de Hollandse waterschappen en hoogheemraadschappen, maar de dijkverbanden en de zijlvesten in de Friese landen zijn minstens zo oud. Voor het aanleggen en onderhouden van dijken - een reusachtig werk - was veel overleg noodzakelijk. De *plicht tot dijkonderhoud* staat in het middeleeuwse Friese landrecht. Dat *Friese recht*, met zijn opmerkelijke artikelen, is een onderwerp op zich. Ook is er het verhaal van *overstromingsrampen en landverlies* (de ondergang van bewoond land met veel dorpen tussen Fryslân en Noord-Holland en in het noorden van Noord-Holland, en ook de inbraken van Lauwerszee, Dollard en Jade en de ondergang van een heel groot deel van Noord-Friesland in 1362 en bedijkingen (Middelzee, Lauwerszee en ook weer Dollard en Jade) en de *ontginningen* van de grote veengebieden naar binnen toe (het latere Lage Midden en de Wouden in Fryslân, het veengebied van Noord-Holland, het Oldambt in Groningen en het Dollard-gebied en het Brokmerland in Oost-Friesland).

De Middeleeuwen zijn voor de Friese landen een tijd van internationale contacten: door de *kruistochten*, door de handel (tot in Rusland zijn in de Friese landen geslagen munten teruggevonden) en door studie (al rond 1200 studeerden Friezen aan universiteiten in Frankrijk en Engeland, terwijl Friese kloosters van verre studenten aantrokken; in de late Middeleeuwen werkten mensen als Thomas à Kempis en de Franciscaner hervormer **Johannes Brugman** in Friesland. Brugman had een belangrijk aandeel in het totstandkomen van het stadsrecht van Bolsward.

Tijd van hervormers en ontdekkers (1500-1600)

Omstreeks 1500 zijn er enkele aanzetten die hadden kunnen leiden tot een staat Friesland zoals Zwitserland dat is geworden. Er is het *Traktaat van de Zeven Zeelanden* dat een voorzichtige poging is het gehele Friese gebied tussen het graafschap Holland en de Elbe-monding met een paar aangrenzende gebieden (Drenthe, de Kop van Overijssel, Saterland en Hadeln aan de Elbe) te verenigen, althans als een bij elkaar behorende eenheid van vrije zeelanden te zien. Er was ook de mogelijkheid van een Friese vorstenstaat van Stavoren tot de Deense grens (1498), toen de Duitse keizer **Albrecht van Saksen** als bestuurder en machtigste man over dit gebied aanstelde. En er was de machtsuitbreiding tot aan Lauwers en Wezer van de Oostfriese graaf **Edzard Cirksena** even later. Bekend is dat **Jancko Douwama** Cirksena als stadhouder wenste over Westerlauwers Friesland.

Die pogingen om een Friese eenheid te scheppen, mislukten. Als gevolg daarvan viel het Friese gebied tussen Zuiderzee en Elbemonding uiteen in Westerlauwers Friesland, Groningen en Ommelanden, Oost-Friesland, Jever, Butjadingen, dat nu definitief onder het hertogdom Oldenburg kwam en de aan de overkant van de Wezer gelegen landschappen Wûrden en Wursten. Jever werd een zelfstandig

vorstendom onder landsvrouwe **Maria van Jever** (1500-1575). Zij was de dochter van de hoofdeling Edo Wiemken, die zich met succes tegen aanspraken van onder meer de Oostfriese graaf wist te verweren. Het in het westelijke deel van Sleeswijk-Holstein gelegen Noord-Friesland maakte (behalve in het net genoemde geval van Albrecht van Saksen) nooit deel uit van plannen om de Friese landen te verenigen. Het heeft heel lang onder het gezag van de Deense koning gestaan. Het mislukken van de Friese staatsvorming is waarschijnlijk ook de belangrijkste reden voor de *verbanning van de Friese taal* uit het officiële domein. Het Fries had in de vijftiende eeuw al een aanmerkelijk terreinverlies geleden in de Groninger Ommelanden en de omgeving van Emden ten gunste van het Nederduits, en die ontwikkeling zette nu verder door. Friesland en Groningen met de Ommelanden werden in 1532 en 1536 *deel van het Habsburgse Rijk* en daarmee een deel van de Nederlanden.

Er blijft een gevoel van onafhankelijkheid bestaan, dat in het hele gebied van de Zeven Zeelanden wordt verbonden met het idee van de Friese vrijheid. Oorspronkelijk betekende die Friese vrijheid dat hoofdelingen (adellijke lieden) in Friesland niet waren onderworpen aan een graaf of hertog. Vanaf het einde van de Middeleeuwen wordt het idee van de Friese vrijheid overgenomen door heel andere groepen. Bekend is het geval van **Grote Pier** van Kimsward, die met de leus 'Vrij en Fries' ten strijde trekt tegen degenen die hij als vijanden van Friesland ziet. Boeren die hun vrijheid verdedigen tegen landheren van buiten beroepen zich erop, evenals later om hun geloof vervolgde calvinisten en strijders tegen de Spaanse almacht. Een Friese vrijheidsstrijd met een bijzonder karakter speelt zich in het begin van de zestiende eeuw af in het land Wursten, ten oosten van de Wezer. Bijzonder, omdat in deze vrijheidsstrijd vrouwen een leidende rol spelen. We weten helaas maar één naam van zo'n vrouw: **Tjede Pekes**, die in 1517, zij is dan pas 17 jaar, met honderden andere vrouwen en mannen sneuvelt in de *slag bij Wremen* tegen de bisschop van Bremen. In feite wordt alleen een soort van vrijheid, in de zin van onafhankelijkheid, voortgezet in Oost-Friesland, dat nog meer dan twee eeuwen een zelfstandig graafschap blijft. Die onafhankelijkheid duurt tot 1744. Dan wordt Oost-Friesland deel van Pruisen. Frederik II, koning van Pruisen, wordt vorst van het graafschap. In de Friese gebieden die hun onafhankelijkheid verliezen, ontstaat ook loyaliteit met de (over)heersende macht. Het meest sprekende voorbeeld is de rechtsgeleerde en staatsman **Wigle van Aytta**, die zich naar de Latijnse mode van die dagen Viglius laat noemen. Hij vervulde belangrijke functies in het rijk van Karel V.

De Friese landen spelen een belangrijke rol in de *Reformatie*. Maar in dit verband moet in de eerste plaats de *Aduarder Kring* met als voorgangers **Rudolf Agricola** (1443-1485) en **Wessel Gansfort** (1419-1489) worden genoemd, met hun tot in Italië vermaarde reputatie van humanistische denkers. Zij zijn voorlopers van Desiderius Erasmus. De latere 'progressieve' rol van de noordelijke gewesten in de Reformatie kan niet zonder hun invloed worden gezien. Oost-Friesland wordt al onder Edzard Cirksena Luthers en daarmee ontstaat in zijn graafschap een soort van *relatieve godsdienstvrijheid*. Die godsdienstvrijheid zal pas meer dan een halve eeuw later in Westerlauwers Friesland en Groningerland tot stand worden gebracht. Maar onder de oude macht ontstaat in Westerlauwers Friesland een beweging die het oudste protestantse kerkgenootschap voortbrengt: de uit de Wederdopers (een in Westerlauwers Friesland, Groningerland en Holland machtige sekte) voortgekomen *doopsgezinden*, met als stichter en voorganger **Menno Simons** van Witmarsum. De

wat latere beweging van **Johannes Calvijn** krijgt in de jaren zestig van de zestiende eeuw in de noordelijke gewesten aanhang. Aanhangers worden vervolgd en vinden een (tijdelijke) toevlucht in Emden, dat aan zoveel 'vreemdelingen' binnen de stadsmuren een tijd van economische en culturele bloei heeft te danken.

Als in Holland de *opstand tegen Spanje* succes heeft, wordt ook geprobeerd om Westerlauwers Friesland bij het anti-Spaanse kamp te betrekken, maar het verzet wordt neergeslagen. Er komt zelfs nog een *bisdom Leeuwarden* met een steile contrareformist (Cunerus Petri) als bisschop. In 1580 kiezen de Staten van Westerlauwers Friesland na een calvinistische staatsgreep in Leeuwarden de kant van Holland. Het is opmerkelijk dat dat gebeurt met een beroep op de oude Friese vrijheid, die hiermee terug is. En dat uit zich ook in een politieke kwestie, die in het wederom autonome Westerlauwers Friesland dadelijk speelt: het conflict tussen de stadhouder **Willem Lodewijk**, die toe wil op een orangistische eenheid in alle Nederlandse gewesten en de Friese nationalist **Karel Roorda** en **Eko Isbrandi**. Roorda streeft naar een calvinistische Friese staat, waar ook Groningen en de Ommelanden bij horen. In die tijd ligt Westerlauwers Friesland jarenlang in de frontlinie, met moorddadige invallen van het Spaanse leger (*slag bij Boksum, 1586*) en aanslagen op Friese steden (*de list met de bierschepen van Sloten, 1588*), maar ook met het aanleggen van *schansen* en succesvolle tegenoffensieven onder de kundige leiding van Willem Lodewijk, met als uiteindelijk resultaat de verovering van de vestingen Steenwijk en Coevorden en de stad Groningen (1594).

De nieuwe tijd brengt in het hele Friese gebied tussen Zuiderzee en Denemarken het terugveroveren van land op de zee. In Westerlauwers Friesland is de meest opvallende inpoldering die van Het Bildt. Ook wordt het *net van kanalen* verbeterd, zodat er goede verbindingen over het water tussen de belangrijkste steden ontstaan. De Friese landen hadden zich, door een op handel gerichte wijze van landbouw, in de vijftiende eeuw economisch ontwikkeld tot moderne gewesten, en dat verklaart mede het economische succes dat ze in de zestiende en zeventiende eeuw werden. Er ontstond een levendige *handel met het Oostzeegebied*. De Friese gebieden maakten deel uit van een bloeiende Noordwest-Europese zone, met Holland en Vlaanderen als centrum. De ontdekkingsstocht van de Terschellinger **Willem Barents** past ook in deze ontwikkeling, evenals het mysterieuze niet bestaande eiland Frisland, dat op zeekaarten uit de zestiende en zeventiende eeuw stond ingetekend ten zuidwesten van IJsland: het was de mythische illustratie van Friesland als zeevarende natie van het noorden. Tijdelijke economische terugslagen werden veroorzaakt door oorlogen, belastingheffingen en overstromingen. Soms konden de gevolgen van overstromingen slechts met harde hand ongedaan worden gemaakt, zoals door de Spaanse landvoogd **Caspar di Robles** na de Allerheiligenvloed van 1570.

Niettegenstaande oorlogen en rampen kan wat betreft de zestiende eeuw ook worden gesproken van culturele en wetenschappelijke bloei. De in 1501 gestorven monnik Dodo van Sneek, die in Bazel meewerkte aan de eerste gedrukte uitgave van de werken van Sint Augustinus, behoort nog tot een eerder tijdperk. Belangrijke figuren zijn de architect **Hans Vredeman de Vries** (1527-1606), die een grote invloed had op de bouwkunst in heel Noord-Europa, en daarmee een Renaissancefiguur met Europese uitstraling was, de componist **Jacques Vredeman** (1558-1621) en de schilder **Adriaen van Cronenburg**, overleden kort na 1600. Op wetenschappelijk gebied vallen vooral juristen, natuurkundigen en historici op. De jurist Viglius speelde ook een grote rol in het bestuur van het Habsburgse Rijk. Bij de

natuurkundigen moet zonder twijfel worden genoemd Jemme Reindersz van Dokkum (**Gemma Frisius**, 1508-1555), hoogleraar in Leuven, door zijn beschrijving van de driehoeksmeting de grondlegger van de cartografie in de Nederlanden, en leermeester van bekende cartografen als Jacobus van Deventer, Christiaan Sgrooten en Gerhard Mercator. Als *Franeker* in 1585 een *universiteit* krijgt (na Leiden de tweede in de Republiek van de Verenigde Provinciën), kunnen wetenschappers ook in Fryslân zelf aan de slag, zoals **Adriaan Metius** (1571-1635), hoogleraar in de wis-, zeevaart-, landmeet- en vestingbouwkunde. Er ontstaat een eigen *Friese geschiedschrijving*, met namen van geleerden van Franeker tot en met Groningen en de Ommelanden en voorbij Emden. **Suffridus Petrus** (Sjoerd Pieters, 1527-1597), hoogleraar in Keulen, wordt in 1590 de eerste officieel benoemde geschiedschrijver van Friesland. Verder kan ook Reyner (Regnerus) Bogerman (1475-na 1566) worden genoemd. Voor Groningen en de Ommelanden zijn van belang: Sicke Benninge, **Abel Eppens** en Johan Rengers ten Post en in Oost-Friesland Eggerik Beninga en **Ubbo Emmius** (1547-1625), de eerste rector van de in 1614 gestichte universiteit van Groningen.

Tijd van stadhouders, wetenschappers en theologen (1600-1798)

De *Republiek der Zeven Verenigde Provinciën* was een verband van soevereine provincies. Door zijn economische machtspositie speelde Holland de eerste viool. Maar de twee eeuwen dat de Republiek bestond betaalde Fryslân (11,6%) na Holland (58%) het meeste aan de algemene kas van de Staten-Generaal. Met name de Staten van Fryslân lieten zich steeds weer voorstaan op de teruggewonnen Friese vrijheid en bewaakten hun onafhankelijkheid hardnekkig en fier. Dat bleef zo tot het einde van de Republiek in 1798. De stadhouders, aan de ene kant zeer verbonden met de Hollandse Oranjes, fungeerden tegelijkertijd in een bepaald opzicht als symbolen van die Friese onafhankelijkheid.

Het zal duidelijk zijn dat Fryslân hierdoor meer dan een keer in botsing kwam met de door het gewest Holland gedomineerde Staten-Generaal. Er zijn, soms haast op de rand van een openlijke oorlog uitgevochten kwesties geweest, zoals de strijd om de legering van Friese detachementen in de vestingen in Groningerland, Drenthe en Overijssel in de jaren 1580-1600 en de vergeefse Friese pleidooien voor een verlaging van de *quote*, de bijdrage aan de algemene kas van de Republiek toen het oorlogsgevaar wat voorbij leek (1610). Toen in 1792 eindelijk het quotenstelsel opnieuw werd opgezet, werd erkend dat Holland in die twee eeuwen te weinig, en Fryslân (onder andere) teveel had bijgedragen. De Staten-Generaal hebben ook wel geprobeerd een eind te maken aan het *afzonderlijke stadhouderschap* in Fryslân (1640), maar tevergeefs. Elke keer werden de meningsverschillen weer bijgelegd, omdat de dreiging van buiten te groot was om een openlijke breuk te kunnen riskeren. En als het dan ook werkelijk tot een oorlog kwam, vochten de Friezen zij aan zij met de andere gewesten, met bekende admirals als **Auke Stellingwerff** en **Tsjerk Hiddes de Vries** (1622-1666). De Fries-Hollandse liefde-haatverhouding en de oorzaken daarvan vormt evenwel een interessant facet van de geschiedenis van de Republiek, samen met de vraag, hoe Holland kon uitgroeien tot het machtigste en toonzettende gewest.

Toch speelden de Friese gewesten geen ondergeschikte rol op economisch gebied. De kustgewesten van de Republiek beleefden in de zeventiende eeuw een indrukwekkende economische bloei (*Gouden Eeuw*). Fryslân had daaraan deel, met handel en industrie. Maar hier speelde de concurrentie onder elkaar eveneens een belangrijke rol, maar dat was misschien wel een van de stimulansen van die groei.

Fryslân deed vergeefse pogingen, invloed te krijgen in de Oost-Indische en West-Indische Compagnie. Er heeft zelfs korte tijd een *Friese Oost-Indische Compagnie* bestaan, maar die leidde alleen een papieren bestaan. In de praktijk deden ook Friezen mee aan de compagnieën in Holland. De bekendste is de Stellingwerper domineeszoon **Pieter Stuyvesant** (1592-1672), die het in 1646 zelfs tot gouverneur van Nieuw-Nederland (New York) bracht. Hier moet ook de in Lutjegast in de Groninger Ommelanden geboren **Abel Tasman** (1603-1659) worden genoemd, de ontdekker van Tasmanië en Nieuw-Zeeland.

In de achttiende eeuw ging het, net als in de andere gewesten van de Republiek, slechter. Daar kwam in Fryslân en Groningen nog het een en ander bij. Tussen 1714 en 1748 geselde de veepest steeds opnieuw het land en dat leverde een enorme economische schade op. Verder onderhield het gewest Fryslân boven zijn krachten jarenlang een leger, dat voor de Republiek streed in de Spaanse Successieoorlog (1702-1713). Bovendien teisterden tussen 1665 en 1717 stormvloedden het land. Daar kwamen nog de uitgaven overheen die voor de dijkversterking moesten worden uitgegeven na de paalwormziekte in 1731. Ook de handel op de Oostzeelanden stagneerde en concentreerde zich meer en meer op Amsterdam. Noord-Friesland werd in 1634 opnieuw getroffen door een zware overstromingsramp, waarbij enkele tientallen dorpen in de golven verdwenen

Fryslân valt in vergelijking met sommige gewesten op door een wat vrouwvriendelijker klimaat. Dat heeft zonder twijfel te maken met de prominente rol van de stadhoudersvrouwen, van wie sommigen soms jarenlang, omdat hun mannen al dood waren en de zoons nog te jong om op te volgen, praktisch stadhouder over Fryslân (en soms ook over Groningen en de Ommelanden en Drenthe) waren en dan een belangrijke rol speelden: **Albertine Agnes**, landvoogdes van 1664 tot 1675, **Amalia** (1697-1709) en **Maria Louise van Hessen-Kassel** (Marijke Muoi), fan 1711 tot 1729. Een aanwijzing is ook dat in Fryslân, net als in Holland, geen heksenprocessen hebben plaatsgevonden. Het klimaat was daar ook op tegen: in Fryslân woonde en werkte de theoloog **Balthasar Bekker**, pleiter tegen heksenvervolgingen. Maar ook de geleerde **Anna Maria van Schurman** en de kunstenaressen Maria Sibylla Merian, beiden aangesloten bij de in andere landen niet welkome *Labadistenkolonie*, vonden een toevluchtsoord in Wiuwert. En de internationaal beroemde Antoinette Bourignon (1616-1680), die vanwege haar dweperige nieuwlichterij steeds opnieuw moest vluchten, maar uiteindelijk tijdens een jarenlang verblijf op Nordstrand in Noord-Friesland veel aanhangers won, maar waar zij ook weer moest uitwijken, vestigde zich in Franeker. Daar is zij ook overleden. In deze rij van vrouwen past ook de geleerde dichteres **Titia Brongersma**. Hier kan ook de geleerde **Anna Ovena Hoyers** (1584-1655) uit Noord-Friesland worden genoemd, die naar Zweden moest vluchten vanwege haar kritiek op de kerken.

Dat betrekkelijk vrouwvriendelijke klimaat had meer in zijn algemeenheid te maken met een geest van *relatieve tolerantie*, die als kenmerkend wordt gezien voor de gewesten in de Republiek. Die tolerantie was overal in Europa bekend, en onderzoekers die in hun eigen land de ruimte niet kregen of werden vervolgd, zochten een toevluchtsoord in de Republiek. Maar de tolerantie was relatief, want tegelijkertijd was er ook veel godsdienstig fundamentalisme, die zich tegen teveel moderniteit verzette. En onaantastbaar was de positie van de *hervormde religie*, die als de ware godsdienst werd gezien, en de theologische veroordelingen van afwijkende richtingen waren heftig. Rooms-katholieken, doopsgezinden en anderen

die als afvalligen werden beschouwd, deden er verstandig aan, zich niet al te openlijk te manifesteren. Maar het draaide nooit, zoals in veel andere gebieden, uit op vervolgingen. Als een brandpunt van verlicht denken kan de *universiteit van Franeker* worden beschouwd, meer dan de behoudender *universiteit van Groningen*. Er bestond in Fryslân een grote behoefte aan redelijkheid, die zich uitte in het afwijzen van astrologie en hekserij, van verdraagzaamheid en het besef van het nut van empirisch onderzoek. De Franeker universiteit met zijn moderne wetenschappelijke opvattingen was hierdoor een kweekvijver van professoren die andere universiteiten graag aantrokken. Maar tegelijkertijd trok Franeker ook studenten uit tal van Europese landen aan.

Er waren rationalisten die internationaal naam maakten, zoals de wijsgeer en sterrenkundige **Johannes Holwarda** (ontdekker van de ster Mira Ceti), zoals de oriëntalist Johannes Coccejus, die onafhankelijk van Cartesius tot het inzicht kwam dat voor de uitleg van bijbelse teksten kennis van de grondtalen van meer nut was dan van de filosofie. De jurist **Ulricus Huber** schreef met zijn 'Hedendaagsche Rechtsgeleerdheid' van 1686 een werk, dat niet onderdeed voor het werk van Hugo de Groot, en Taco van Glins trok de aandacht met een studie van de zeerechten. De vestingbouwer en wapenkundige **Menno van Coehoorn** leverde een belangrijke bijdrage aan de verdediging van de onafhankelijkheid van de Republiek. Franeker leverde ook een bijdrage aan de ontwikkeling van de cartografie, met namen als van **Bernardus Schotanus à Sterringa**, de maker van de bekende grietenijatlas van Fryslân van 1698, en **Johannes Sems**, die vooral bekend is geworden door het vastleggen van de landscheiding (grens) tussen Groningerland en Drenthe. Als geschiedschrijver moeten **Pierius Winsemius**, officieel als zodanig in dienst bij de Staten, en Christiaan Schotanus worden genoemd. Wat de Friese geschiedschrijving betreft, is in dit tijdvak ook **Johannes Althusius**, stadssyndicus van Emden (1557-1638) van belang, omdat hij een verband legde tussen de Friese vrijheid en het verzet tegen de vorsten in zijn tijd. Hij kan worden beschouwd als een van de grondleggers van de opvatting dat de soevereiniteit aan het volk hoort, en niet aan de monarch, en dat de staat berust op een sociaal contract. Twee eeuwen na hem zal het een van de grondleggende ideeën van de Franse Revolutie zijn.

Wat het Friese intellectuele klimaat betreft, valt het in die tijd op dat veel cultuurwetenschappelijke invloeden van buiten gelijk op gaan met een grote betrokkenheid bij de eigen gemeenschap en een Friesnationaal gevoel van trots op eigen land en volk. Het is geen toeval, dat net dan de Friese taal, met het werk van de dichter **Gysbert Japicx** (1603-1666) en zijn navolgers, zoals Titia Brongersma, Simon Gabbema, Petrus Baerdt en de Franeker hoogleraar **Everwinus Wassenbergh** (1742-1826), een culturele wedergeboorte beleeft. Tegelijkertijd raakt de oude Friese taal in Oost-Friesland steeds meer op de achtergrond, om plaats te maken voor een sterk op het Gronings lijkende variant van het Nederduits. De overeenkomsten zijn niet zo vreemd: beide talen zijn ontstaan op een Friese basis.

Ook de kunst bloeide. Bekend werden de landschaps- en stillevenschilderes Margaretha de Heer (nicht van Gysbert Japicx), die in Groningen en Leeuwarden werkte, de portretschilders **Wybrand de Geest** en Nicolaas Wieringa en de musici en componisten **Jan Janszoon Starter** en Matthijs Mercker. De Friese *zilvermeedkunst* met namen als **Claes Baerdt**, Tjeerd van der Ley en Rintie Jans stond op een hoog peil.

In de achttiende eeuw bleef Franeker, hoewel minder vooraanstaand, een centrum van wetenschap. Geleerden als Lambertus Bos, de in Groningen geboren **Tiberius**

Hemsterhuis en Lodewijk Valckenaer legden de basis voor een nieuwe Griekse renaissance in de Nederlanden. Ook bekend waren de wis- en sterrenkundige en dijkenbouwer **Willem Loré**, de filosoof en sterrenkundige Jean Henri van Swinden, de filosoof **Petrus Camper**, de wis- en natuurkundige Antonius Brugmans, die naar Groningen, en de wijsgeer en sterrenkundige Sebald Brugmans, die naar Leiden ging. Beroemd tot ver buiten Fryslân werd de filosoof **Fransiscus Hemsterhuis**, zoon van Tiberius. In deze rij van internationaal bekende Friese geleerden past ook de Noordfriese filosoof Johann Tetens (1736-1805).

Tijd van vooruitgang en terugval (1800-1900)

De nieuwe denkbeelden van het *patriottisme*, de in de tweede helft van de achttiende eeuw opkomende democratische beweging, kregen ook in Fryslân veel aanhang. Het Statenlid **Coert Lambertus van Beyma** kan als leider van deze beweging worden beschouwd. Het centrum ervan in Fryslân was de universiteitsstad Franeker. De Oranjegezinde Statenleden vergaderden in Leeuwarden, de Patriotten in Franeker. De toenemende tegenstellingen leidden in de zomer van 1787 tot een burgeroorlog met de orangisten. Het patriottische verzet stortte evenwel ineens, toen Pruisen een leger naar Holland zond. De democratische idealen leken pas te kunnen worden verwezenlijkt met de komst van de Fransen in 1795. Maar de democratische revolutie die in 1796 inzette in Fryslân ontaardde door zijn radicalisme, heftiger dan elders in de Nederlanden, in een *schrikbewind*. Verzet daartegen, zoals in het *Kollumer Oproer*, werd hardhandig onderdrukt. Daarna werd in 1798 als gevolg van een staatsgreep in Den Haag de gewestelijke zelfstandigheid opgeheven.

Het is opmerkelijk dat dit in Fryslân, dat zo lang had vastgehouden aan zijn onafhankelijkheid, eigenlijk zonder verzet kon worden doorgezet, want ook de aanhangers van de patriottische denkbeelden waren over het algemeen voor behoud van de gewestelijke autonomie. Toen in 1744 een eind werd gemaakt aan de soevereiniteit van het graafschap Oost-Friesland, is er in elk geval nog via processen pogingen gedaan om die onafhankelijkheid terug te winnen. Mogelijk overheerste in Fryslân de angst na het patriottische schrikbewind van 1796-1798 teveel. De oude gewestelijke soevereiniteit is na het verdwijnen van de Franse bezetting niet teruggekomen. Het koninkrijk Nederland werd een eenheidsstaat, met Fryslân als een van de tien²⁰ provincies. Tijdens de Franse bezetting waren Oost-Friesland en Jever in het Koninkrijk Holland enkele jaren verenigd met de Nederlandse gewesten. Van 1815 tot 1866 behoorde Oost-Friesland tot het koninkrijk Hannover, daarna tot Pruisen. Noord-Friesland werd in 1864 Duits. Het Noordfriese eiland Helgoland kwam in Britse handen; in 1890 ruilden de Britten het met Duitsland tegen Zanzibar in Afrika.

Fryslân was in 1820 een modern gewest, met veel kleine bedrijven en een boerenstand die gericht was op export en handel. In het begin van de negentiende eeuw werden in landbouw en veenderij in Fryslân, net als in Holland, de hoogste lonen van de hele Nederlanden betaald. Dat trok veel arbeiders van buiten Nederland aan, vooral uit de arme gebieden van het koninkrijk Hannover (de hannekemaaiers).

De economische, mentale, politieke en culturele gevolgen van de centralisatie waren groot. Het verlies van het stadhoudelijk hof in Leeuwarden leidde uiteindelijk tot het vertrek van veel adellijke lieden, die Oranje achterna reisden. En net die mensen

²⁰ Dat aantal gold tot 1840, toen de provincie Holland in tweeën werd gedeeld.

behoorden tot de rijke grootgrondbezitters in Fryslân. Een groot deel van de opbrengsten van de pacht verdween daardoor voortaan naar andere delen van Nederland, met name in het midden en westen. Het ging bij dit *absenteïsme* om grote sommen geld, die wel in Fryslân waren verdiend, maar daar niet weer werden besteed. Daar kwam nog bij dat de niet meer in het gebied zelf wonende grondbezitters door de gemeenten niet meer konden worden aangeslagen in de belastingen, terwijl vanaf 1880 een groot aantal Friese gemeenten steeds meer aanvragen om bijstand voor werklozen te verwerken kregen.

Veel mensen zochten een uitweg uit de economische nood in emigratie naar Amerika en andere overzeese gebieden. Daarbij speelden in het midden van de eeuw ook godsdienstige motieven een rol. In het door de Hervormde Kerk gedomineerde koninkrijk voelden veel orthodoxe 'kleine luiden' zich niet zo thuis. Vanaf 1836 werd de nieuwe kerkelijke organisatie van deze mensen (de *Afscheiding*) nogal tegengewerkt. Aan het einde van de eeuw kwam het tot een massale *emigratie*. In het tijdvak 1880-1900 verlieten ongeveer 10.000 mensen Fryslân en emigreerden, hoofdzakelijk naar de Verenigde Staten van Noord-Amerika. Daar zijn vele anderen die om een bestaan naar andere delen van Nederland gingen, nog niet eens bij gerekend.

Het gevolg van de slechter wordende economische toestand was een sterke groei van het aantal armen in de steden en in de oost- en zuidoostelijke hoek van de provincie. Daar ontstond een nieuw type nederzetting: de heidedorpen, bevolkt door werkloze arbeiders en hun gezinnen. Hoe ernstig de situatie was, bleek bij de volkstelling van 1899. Over geheel Nederland gerekend, woonde in dat jaar 23 procent van de bevolking in een eenkamerwoning. De drie noordelijke provincies torenden daar hoog bovenuit. De percentages waren voor Fryslân 48, Groningen 58 en Drenthe 62. De centralisatie versterkte het proces van verval. Mensen met ambitie en ondernemingszin verlieten Fryslân. Groningen kwam wat gunstiger naar voren, omdat de universiteit in de stad bleef bestaan en omdat er, meer dan in Fryslân, nieuwe bedrijfstakken ontstonden. De Friese provinciale bestuurders deden alleen nog wat de rijksregering verlangde. Een doelbewuste provinciale politiek werd niet nagestreefd, maar ook niet gewild. Staatkundig centralisme leidde ook tot het centraal bijeenbrengen van belangrijke werkgelegenheid. En dat versterkte weer de tendens om de nieuwe verkeersverbindingen daarop te laten aansluiten.

Niettegenstaande dat is er binnen Fryslân een eigenheid en homogeniteit blijven bestaan, die er de oorzaak van is dat ook na 1813 gesproken kan worden van ontwikkelingen met een eigen, niet geheel bij het Nederlands patroon passend accent. Dat is het geval op politiek en godsdienstig gebied, met vrijzinnigheid en een vroeg inzettende buitenkerkelijkheid. Maar ook op sociaal-economisch terrein: nergens is in een groot deel van de negentiende eeuw zoveel gestaakt als in de Friese *lage veenderijen*.

Politieke bewegingen begonnen zich in de negentiende eeuw langs 'landelijke' lijnen te bewegen, ook in Fryslân. Dat betekende dat politiek bewuste mensen zich volledig gingen richten op de 'nationale' (Nederlandse) politiek. Bovendien waren er binnen de 'landelijke' bewegingen ook stromingen met een duidelijk Fries accent, met als meest uitgesproken voorbeeld de socialistische Friesche Volkspartij met de krant het Friesch Volksblad, met redacteur Oebele Stellingwerf en zijn vrouw **Trui Stellingwerf-Jentink** (1852-1918) als stimulerende Friese culturele figuren. Er waren echter in Fryslân uitzonderingen op die regel. Ik noem hier twee: **Daam Fockema**

(1771-1855), de patriot en federalist, en de onderwijzman, uitgever en journalist **Jan Frederik Jansen** (1827-1907) uit Harlingen, die vanaf 1862 zijn Friesche Courant maakte tot een platform voor Friese standpunten. En heel opmerkelijk: in het revolutiejaar 1848 was er in Noord-Friesland het optreden van de romantische non-conformist en vrijheidsstrijder **Harro Haring** (1798-1870), die onder grote belangstelling, maar zonder succes, de Noordfriese Vrijstaat proclameerde.

Opmerkelijk genoeg kwam het juist op cultureel gebied wel tot een vernieuwing. De sluiting van de Franeker universiteit was daarvan mogelijk een van de oorzaken. In 1827 kwam het *Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde* tot stand. Het was meer dan een gezelschap voor de studie van historische vraagstukken. Het probeerde ook om de nieuwe positie van Fryslân in het koninkrijk met historische argumentatie te beschrijven. In 1844 werd het *Selskip for Fryske taalen skriftekennisse* opgericht. Die oprichting kan als een officieel begin van de Friese Beweging worden beschouwd, hoewel er al eerder (1823) in Bolsward een grote herdenking van Gysbert Japicx was gehouden. De zusterbeweging in Noord-Friesland wordt gerekend te beginnen met **Christian Feddersen** (1786-1874).

Deze heropleving van het Friese nationalisme liep gelijk op met een belangstelling van Nederlandse en Europese intellectuelen voor Fryslân: Jacob van Lennep, Hendrik Tollens, Willem Bilderdijk, Jakob Grimm, Wilhelm von Humboldt, John Bowring en Karl Freiherr von Richthofen. **Joast Hiddes Halbertsma** (1789-1869) was iemand met veel internationale contacten en correspondeerde met Grimm. Hij was een van de gebroeders Halbertsma, de samenstellers van de succesvolle, in het Nederlands en Duits vertaalde *Rimen en Teltsjes*. Het Friese nationalisme is in de negentiende eeuw zeker te beschouwen als progressief. Het wordt vaak in verband gebracht met liberalisme en later socialisme, met theologisch modernisme en het optimisme van de Verlichting. De beeldende kunst speelde zich vooral buiten de provincie af. Willem Bartel van der Kooi (1768-1836) werkte nog in Fryslân, maar latere kunstenaars vestigden zich elders. **Laurens Alma Tadema** (1836) uit Dronrijp werd beroemd in Engeland en de Drachtster **Pier Pander** (1864-1919) in Rome. Tot ver buiten hun geboorteregio bekende Oostfriezen waren in deze periode de filosoof Rudolf Eucken (1846-1926) en de rechtsgeleerde Rudolf von Jhering (1818-1892). Noord-Friesland was in deze tijd het geboorteland van beroemdheden als de historicus **Theodor Mommsen** (1817-1903), de filosoof en pedagoog Friedrich Paulsen (1846-1908), de socioloog **Ferdinand Tönnies** (1855-1936) en de schrijver **Theodor Storm** (1817-1888).

Tijd van de wereldoorlogen (1900-1950)

Een belangrijke assimilerende rol – in de betekenis van assimilatie van het Friese element aan de eenheidsstaat – is in de eerste helft van de twintigste eeuw in Fryslân gespeeld door twee grote politieke stromingen: de *sociaal-democratie*, vertegenwoordigd door de SDAP, en de *christen-democratie*, voornamelijk politiek vertegenwoordigd door de ARP. Beide bewegingen waren in Fryslân heel sterk. Wat de sociaal-democratie betreft: het gewest Friesland van de SDAP was tot in de eerste decennia van de twintigste eeuw het grootste van alle gewesten in Nederland. Vooral dat behoren tot de SDAP en de grote populariteit van de in Fryslân geboren en opgegroeide **Pieter Jelles Troelstra** (1860-1930) – per slot van rekening ook nog een belangrijk Fries dichter – gaf de Friese aanhang een sterk en trots gevoel erbij te horen en volledig mee te tellen. Was het ook niet een Fries kiesdistrict (Schoterland)

dat in 1888 de eerste sociaal-democraat, **Ferdinand Domela Nieuwenhuis** (1846-1919), in de Kamer had gekozen? De leden van SDAP en ARP zagen in een goede landelijke vertegenwoordiging de beste kansen voor hun emancipatie. Het was immers vooral ook aan de inzet van Troelstra en de SDAP te danken dat er uiteindelijk toch *algemeen kiesrecht* was gekomen in Nederland. De Friese sociaal-democratie had tot na de Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse beweging een duidelijk eigen gezicht. Dat was meer dan bij de ARP, die zich, lange tijd in markante tegenstelling tot de SDAP, zeer betrokken voelde bij de Nederlandse natie en vooral het Oranjehuis. Toch kwam er juist uit kringen die dicht bij de ARP stonden, omstreeks 1930 met een redevoering van **Eeltsje Boates Folkertsma** een krachtig en goed onderbouwd pleidooi voor zelfbestuur van Fryslân binnen het Nederlandse staatsverband. Op die rede van Folkertsma is na de Tweede Wereldoorlog verder gebouwd met een door een brede doorsnede van de Friese politiek onderschreven wens tot decentralisatie van de bestuurlijke verhoudingen in Nederland.

De in de negentiende eeuw doorgezette sociaal-economische achteruitgang in Fryslân werd in de eerste helft van de twintigste eeuw niet weggewerkt. Wel veranderde er langzamerhand wel wat ten goede in de levensomstandigheden. Aan het einde van de negentiende eeuw was een nieuwe industrie opgekomen in de *zuivel*, die in tal van kleine plaatsen voor nieuwe werkgelegenheid zorgde. De boerenstand ontworstelde zich aan de negatieve gevolgen van de grote landbouwcrisis van 1880-1900. En Fryslân kreeg zijn deel van allerhande (technische) vernieuwingen die het leven aangenamer maakten: elektriciteit, radio, telefoon, verharde wegen, verbetering van het spoor. Belangrijk voor toekomstige ontwikkelingen was de aanleg van de *Afsluitdijk* (1932). Maar de Friese economie was wel heel sterk agrarisch en die eenzijdigheid was er de oorzaak van dat er nooit werk was voor iedereen. Het gevolg was een jarenlang durend *vertrekoverschot*, dat in 1865 inzette en dat een eeuw lang aanhield. Dieptepunten waren de jaren 1880-1900, 1928-1930 en 1948-1952. Ook bestond er met name in het oosten van de provincie een structurele werkloosheid. Het plaatsen van werklozen in grote werkverschaffingobjecten bracht geen oplossing, omdat die arbeiders heel erg slecht werden betaald. Enkele keren, in 1925 en 1932, leidde dat tot grote onrust met *stakingen en inzet van militairen* tot gevolg. De beloningen in de onderscheidene werkverschaffingen in Nederland liepen nogal uiteen: in Amsterdam werden aanmerkelijk hogere beloningen uitgekeerd dan op sommige plaatsen in Fryslân. De regering deed dat met het argument dat men de plaatselijke loonstandaard niet wilde aantasten.

Er bestond in die tijd geen regionaal beleid. Pas in de crisistijd, in 1936, kwam er een begin van een industrialisatiebeleid. Maar de praktijk om alleen initiatieven van 'nationaal' belang met rijksgeld te ondersteunen, bleef bestaan. Dat betekende dat de rijkssteun hoofdzakelijk in het westen van Nederland terecht bleef komen, bijvoorbeeld bij de KLM en de grote scheepvaart. De verschillen tussen plattelandsgebieden en de stedelijke centra werden ook nog eens vergroot door de zogenaamde *gemeenteclassificatie*, een onrechtvaardig systeem om voor uitkeringen aan gemeenten voor het platteland zeer ongunstige verschillen toe te passen. Des te opmerkelijker is het, dat de in de crisistijd van 1930-1940 inzettende antidemocratische kritiek in Fryslân nauwelijks voet aan de grond kreeg. Anders dan in een buurprovincie als Drenthe en in de Frieslanden in Duitsland kregen fascisme en nationaal-socialisme in Fryslân in de crisisjaren geen voet aan de grond. De sterke posities van SDAP en ARP waren daar natuurlijk niet vreemd aan.

De *Tweede Wereldoorlog* (1939-1945) met de Duitse bezetting van bijna vijf jaar met zijn terreur en vervolging, vroeg heel wat van de veerkracht van de Friese gemeenschap. Sommige Friezen konden de verleiding van *collaboratie* met de bezetter niet weerstaan, en het meest beschamend was wel de culturele collaboratie van sommige prominente leden van de Friese Beweging. Daar staat tegenover dat ook enkele bewegingsmensen hun houding met de dood moesten bekopen, zoals **Titus Brandsma** (1881-1942), oprichter van het Rooms-katholiek Frysk Boun, die in Dachau werd vermoord. De steun voor het nationaal-socialisme was aanmerkelijk in Oost- en Noord-Friesland. Toch moeten hier ook de namen van prominente tegenstanders worden genoemd: de Oostfries Jann Berghaus (1870-1954), in 1933 afgezet als regeringspresident, en de Noordfriezen Johannes Oldsen (1894-1958), vertegenwoordiger van de nationale Friezen, en de in Sachsenhausen vermoorde Sylter dichter **Jens Mungard** (1885-1940). In Fryslân vonden nogal wat Joodse onderduikers een plek en er kwam een goed georganiseerde *verzetsbeweging* van de grond, die zelfs bij de hulp aan de Canadese bevrijders in april 1945 een actieve rol kon spelen. Zo leidde de bezettingstijd enerzijds tot een verder toegroeien naar de Nederlandse eenheid. Anderzijds bevorderde het ontbreken van een centraal Nederlands gezag en vooral ook het feit dat men zich maar moest zien te redden, ook een veel zelfstandiger opstelling. Het feit dat ook in Fryslân in de laatste oorlogs- en hongerwinter veel kinderen uit de Hollandse steden een plek konden vinden, terwijl de verzetsbeweging een goed georganiseerde illegale voedselhulpactie voor Amsterdam op touw zette, droeg tot dat Friese zelfvertrouwen terdege bij.

Culturele bloei was er ook in de eerste helft van de twintigste eeuw. Die kwam voor een belangrijk deel vanuit Fries-cultureel bewuste kringen, met dichters en literatoren als **Douwe Kalma**, **Obe Postma** en **Fedde Schurer**. Sommige politiek-activistische schrijvers en dichters gingen in de bezettingstijd de weg op van culturele collaboratie met de Duitsers. Opmerkelijk is dat er in de twintigste eeuw ook enkele grote Nederlandse literatoren uit Fryslân komen: **Jan Slauerhoff**, **Simon Vestdijk** en **Theun de Vries**. Voor 1940 bestond er in Fryslân geen gunstig klimaat voor een bloei van de beeldende kunst. De trend om te vertrekken die al in de negentiende eeuw was begonnen, zette door. Een eenzame figuur was **Gerrit Benner** (1897-1981) die in Leeuwarden werkte, en contacten had met **Hendrik Werkman** (1882-1945) van de Groninger kunstenaarsgroep De Ploeg en (na de oorlog) met Appel en Corneille. De Drachtster kunstenaar **Thijs Rinsema** (1877-1947) haalde de dadaïst Kurt Schwitters naar Fryslân. Een bekende Noordfrieze schilder was **Emil Nolde** (1867-1956).

Tijd van televisie en computer (1950-2000)

Het jongste tijdvak wordt in Fryslân, net als in geheel Nederland, gekenmerkt door een aantal ontwikkelingen: de komst van de verzorgingsstaat, het veranderen van de gezagsverhoudingen, individualisering, een sterk toegenomen mobiliteit en grote technologische veranderingen door de komst van de audiovisuele media en de computer. Toch kunnen de als typisch Nederlands beschreven ontwikkelingen niet zonder meer in zijn geheel van toepassing worden verklaard op Fryslân. Dat heeft te maken met de in eerdere hoofdstukken beschreven voorgeschiedenis. Bepaalde accenten liggen in Fryslân (en het Noorden) anders dan bijvoorbeeld in de Randstad.

De Duitse bezettingstijd was voor de Nederlandse economie een ramp. Daarbij kwam nog het verlies van Indië in 1949, waardoor de positie van Amsterdam als

koloniaal handelscentrum verloren ging. 'Indië verloren, rampspoed geboren' werd in die jaren gezegd. De oplossing om uit de economische problemen te komen, werd gezien in een grote, planmatige *industrialisatie*. In de eerste jaren na 1948 werd daarbij nog een beleid gevoerd dat neerkwam op centralisatie van de industrie in het westen van Nederland. Tegelijkertijd was er kort na de oorlog nog van alles mis met de sociale rechtvaardigheid. Het aantal één- en tweekamerwoningen per honderd bewoonde huizen stond nog in 1956 in Fryslân, in vergelijking met andere provincies, op eenzame hoogte.

Het antwoord van de rijksregering daarop was: de *verzorgingsstaat*. Het begin daarvan is het vaststellen van de *Algemene Ouderdomswet* van 1957. Daarna volgden andere maatregelen om de verzorgingsstaat uit te bouwen, met ruimere wetgeving op het gebied van arbeidsuitval door ziekte en werkloosheid. In 1955 waren bij het Groningse dorp Slochteren grote voorraden *aardgas* ontdekt. Vier jaren later werd dat feit bekendgemaakt. Hiermee was een grote en rijke bron van rijksinkomsten aangeboord. Nederland kon dankzij het aardgas een land worden waarin voor alles en nog wat subsidie te krijgen was. Maar omdat het aardgas eigenlijk hoofdzakelijk in Groningen en - naar later bleek ook, maar dan minder - in Fryslân en Drenthe zat, werd het gas onderwerp van politieke en financiële eisen van noordelijke actiegroepen, politieke partijen en bestuurders. Echter zonder succes.

De uitbouw van de verzorgingsstaat leidde evenwel ook tot de totstandkoming van een *regionaal beleid*. Hoewel de bedoelingen goed waren – de rijksoverheid wilde het Noorden niet verder politiek en psychologisch laten afdrijven – leidden de uitkomsten daarvan niet tot het verdwijnen van de structureel hogere werkloosheid. Er kwamen meestal filiaalbedrijven van grote concerns naar het Noorden, zoals *Philips* en *Akzo*, terwijl er te weinig aan vernieuwing werd gedaan. De oliecrisis van 1973 was de eerste aanwijzing dat de energiepositie van Nederland best wel eens zou kunnen verzwakken, niettegenstaande het aardgas. Toen kabinet, werkgevers en werknemers in het zogenaamde *Akkoord van Wassenaar* van 1982 besloten om de loonkosten naar beneden te brengen zodat bedrijven weer concurrerend konden worden gemaakt, betekende dat ook het begin van het beëindigen van het regionaal beleid.

Ondertussen was er ook mentaal wat veranderd. In de eerste plaats de *gezagsverhoudingen*. Over het algemeen wordt het begin van de verandering van die verhoudingen geplaatst in de jaren zestig, met de komst van de provo-, studenten- en flowerpowerbewegingen. Toch zou onze eigen Friese rel van 1951, *Kneppelfreed*, ook in dat licht kunnen worden gezien. Er ontstond toen groot kabaal in de Nederlandse media – Nederland was zo'n aantasting van het gezag niet gewend – en de Leeuwarder rel zette net zo goed de trend naar andere verhoudingen. Het verschil met de bewegingen van de jaren zestig is dat Kneppelfreed zelf niet zulke grote maatschappelijke gevolgen had als die van provo's en studenten. Kneppelfreed had wel gevolgen ten aanzien van het *beleid voor de Friese taal*. Er kwam een lange bemoeienis van het rijk met de Friese taalpolitiek uit voort, die zeker niet zonder succes is geweest. Behalve in Fryslân zelf bestaat de Friese taal aan het begin van de 21ste eeuw nog in de westhoek van het Groningse Westerkwartier, en in enkele tamelijk sterk van het Fries in Fryslân en Groningen afwijkende varianten in Saterland (in het hoogveengebied tussen Oldenburg en Papenburg, op Helgoland en in Noord-Friesland).

De verzorgingsstaat en de uitvinding van de *anticonceptiepil* veroorzaakten elk een verregerende individualisering. Vrouwen kregen een veel grotere vrijheid ook al

omdat de voorzieningen een relatieve financiële onafhankelijkheid mogelijk maakten. De oude verzuilde verbanden – de lange tijd heel stabiel lijkende organisaties op grond van geloof en levensbeschouwing – die tot in de jaren zestig zo belangrijk waren geweest voor de maatschappelijke stabiliteit, verdwenen. Daardoor konden vanaf die tijd politieke partijen niet meer zo zeker zijn van hun oude achterban. Het verschijnsel ‘vluchtige kiezer’ deed zijn intrede, maar tegelijkertijd vonden kiezers ook een nieuw tehuis op grond van nieuwe gemeenschapsideeën. Wat Fryslân betreft is de *Fryske Nasjonale Partij* (opgericht eind 1961) een mooie illustratie van die laatste ontwikkeling.

Met de sterk toegenomen mobiliteit door de enorme *groei van het aantal personenauto's* veranderde het *leven in de dorpen* ingrijpend. Hoewel er wel zorg om is geweest, zijn de dorpen, waarvan er juist in Fryslân zoveel zijn, niet verdwenen. Ze hebben wel een andere functie gekregen. Mensen wonen niet meer in een dorp, omdat ze daar hun werk hebben, ze wonen daar omdat ze ervoor kiezen. Zo zijn er verschillende dorpstypen met een nieuwe samenhang ontstaan: plaatsen met voorzieningen voor mensen met jonge kinderen en plaatsen voor rustig wonen. De boeren, die eerder de ruggengraat van het Friese platteland vormden, waren aan het einde van de eeuw voor een groot deel verdwenen. Ook dat heeft tot andere verhoudingen op het platteland geleid.

Tegelijkertijd bestaat nog steeds die Friese gemeenschap, met een eigen taal en een eigen historische achtergrond. Die gemeenschap leeft in een wereld die in een halve eeuw sterker is veranderd dan in veel langere tijdvakken daarvoor. Invloeden van buiten werken veel sterker in dan vroeger. Vooral in de Randstad is de afgelopen decennia een multiculturele maatschappij ontstaan met veel allochtonen. Door het ontstaan van deze nieuwe samenleving zijn ook nieuwe problemen ontstaan. Het zijn ontwikkelingen die aan Fryslân niet voorbijgaan.

Onderwerpen van algemene geschiedenis

Het spreekt vanzelf, dat tal van deze Friese onderwerpen moeiteloos kunnen worden geïntegreerd in onderwerpen van algemene en wereldgeschiedenis. De hierna volgende opsomming is bepaald niet volledig. Daarom alleen een voorlopige lijst: de zich over een groot deel van Europa uitstreckende Friese handel uit de Vroege Middeleeuwen, de internationale aspecten van de kerstening, de negatieve aspecten van de kruistochten en in verband daarmee de moderne verhouding met de Islam, de vrijheid (een zeer algemeen thema in de menselijke geschiedenis), de godsdienstoorlogen, de positieve en negatieve kanten van ontdekkingsreizen en maritieme expansie (hier past bijvoorbeeld het verhaal van het gruwelijke schrikbewind dat de uit Leeuwarden of Burgum afkomstige Jeronimus Cornelisz in 1629 als muiters op een schip van de VOC uitoefende op een eiland van de Houtman Abrolhos aan de westkust van Australië)²¹, de ontwikkeling van wetenschap en verlichte denkbeelden, emigratie, sociale strijd (de massaliteit van de turfstakingen in de negentiende eeuw in een plattelandsgebied als Fryslân als opmerkelijke contradictie van de marxistische theorie dat het georganiseerde arbeidersverzet in de industriële stedelijke gebieden begint) en de moderne posities van nationale minderheden in de hele wereld.

²¹ Mike Dash: *De ondergang van de Batavia*. De Arbeiderspers, Amsterdam 2002. De oorspronkelijke Engelse titel van zijn boek, *Batavia's graveyard*, geeft overigens veel beter de gruwel weer van wat in 1629 op de Houtman Abrolhos gebeurde.

